

EESTI KIRJANDUS

1933 № 11

SISU:

- A. ORAS: Gustav Suits'u teekond läbi värsside. (Pildiga.)
K. MIHKLA: Gustav Suits'u vanemaist ja lapsepõlvest.
FR. TUGLAS: Lisandeid Eesti Kirjameeste Seltsi ajaloole. (Pildiga.)
O. KUKKUR: Oskar Luts — Kuldsete lehtede all.
H. PAUKSON: A. Suurkask — Kuus luuletiskogu.
O. URGART: Eesti filoloogia ja ajaloo aastaülevaade.
N. MAIM: Eugen Maddison — Parlamentarism ja Eesti põhiseadus:
H. VIRES: Fr. W. Foerster — Oska elada!
H. PERLITZ: Prof. Oliver Lodge — Energia ja loodusteadusliku maailmakäsitluse alused.
P. ARISTE: J. von Pulikowski — Geschichte des Begriffes Volkslied im musikalischen Schrifttum.
E. ROOS: E. Arro — Geschichte der estnischen Musik. Eesti raamatute üldnimestik 1932. a. alates, 46. poogen.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI
VÄLJAANNE

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1933 ASUTATUD 1906. XXVII

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI.
Abitoimetaja D. PALGI (arvustised).

Toimetus: P. ARISTE (folkloor), H. KRUUS (ajalugu),
A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsitõrjate tagasisaamiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsitõrjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsitõrju lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Suurturg 12, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaitsiläinud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbri korrapärasest ilmumis-aega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12, tel. 6-01.

Akadeemiline Kooperatiiv, Jaani 7, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü., Riiütlil 4, tel. 2-66.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

A. Tasso, Promenaadi 16, tel. 5-70.

J. Krüger, Riiütlil 11, tel. 7-60.

„Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Riiütlil 11, tel. 9-58.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastusühisus, Pikk 2, tel. (20)4-94.

SuurKarja 23, t. (2)15-13.

K/ü. „Rahvaülikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Rakveres: Joh. Triefeldt, Pikk 17.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermanni 11.

Kuulitised teksti järel: lehekülj 30 kr., pool lehekülje 15 kr., veerand lehekülje 8 kr.

Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXVI (1930—1932) hinnaga 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12 Tartus, tel. 6-01.

H. S. M.

Gustav Smith

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

NOVEMBER 1933

NR. 11

Gustav Suits'u teekond läbi värsside.

Käesoleva aasta kolmas silmapaistev kirjanikujuubel võimaldab kaugemat pilku meie kirjanduse minevikku kui eelmised. Kuigi Suits on noorem nii Raudsepast kui Underist, on minuealiste mälestused temast seotud juba esimeste vähegi lugemisvõimeliste aastatega. Suitsuga on lähimas seoses mitte ainult meie luule, vaid kogu meie uuema kultuuri areng. Tema täit tähtsust hinnata siin pakutav ülevaade ei kavatse, piirdudes ainult tema värssidega — sellega, mis temast jääb olevikuna järele ka siis, kui muu on juba minevik, olgugi ajalooline minevik.

Jätan puudutamata Suitsu esimesed katsed, mida arengulooliselt vaatekohalt oleks kahtlemata huvitav käsitleda, ilma et nad siiski suudaksid olla muud kui dokumendid. Peatun ainult — nii pikalt-lühidalt kui läbilõikeline juubeliartikkel seda lubab — sellel, mille juurde tagasi pöördud ka siis, kui puudub kirjandusloolase veri. Mitte-kirjandusloolasest vaatlejale sisalduvad varaseimad kätte võetavad Suitsu värssid loomulikult *Elu tules*.

Elu tule pööretloovast tähendusest meie kirjanduses võiksid kõige paremini kirjutada Suitsuga ühealised kirjanduseharrastajad, kes otseselt jälgisid selle kogu läbilõõvat mõju. Muidugi ei kõla enam endise hoogsusega ei julge lööklause „Itaalia — nii olgu Eesti tulevik!“, ei üleskutsed „tõusvale soole“, ei noorte laulud (neile juurde loodud viisidest hoolimata) ega „Kalevipoja“ stiili elluäratamiskatsed Eino Leino patronaadi all. Kuid teiselt poolt — kui palju on meil üldse kirjutatud entusiastlikku noorus- ja revolutsiooniluulet? Enne Schütz'i igatahes küllalt vähe, nii et *Elu tuli* kaua vastas tõelisele tarbele oma deklameerivamateski osades. Ning praegugi veel on ses mõndagi nauditavat — eeskätt vanemates väljaannetes, kus aja vaimu ja õhku on ilmsemalt kui viimases, osalt uude stiili transponeeritud trükkis. Tunnistan omalt poolt, et minu muljeid mööda osa just neid värsside, mis Suitsule hiljemini näisid vastuvõtmatud, näiteks „Sadamas“, tundub kuuluvat ehtsaimasse selles raamatus. „Hõissa! kui lagledena lendavad laevad, meelest siis ununevad põrgud ja taevad“ ei julge-

taks praegu võib-olla literaarsest valehääbist enam kirjutada, kuid see mõjub noorelt. Kui „Laulu orjadele“ nüüd enam ei avaldataks, siis osalt õigusega — need meeleolud ja see laad kuuluvad minevikku, kuid neile oli omal ajal tarvis sõnastust, ja einoleinoliikud rütmid võivad teatavil hetkil praegugi soojaks kütta. Veelgi enam suudavad nad seda tiitelluuletises, mille hoog on kontsentreeritum ja milles kevadiste luulevete tulv kaevab endale teed elaaniga, mille taolist meil enne seda polnud üldse kuuldud ja mida hiljemini on olnud kuulda vaid eriti headel puhkudel. Imponeeriv on rütmiline jõulisus. Kindla instinktiga võttis Suits soomlastelt üle mõned meetrilised võtted, näiteks rõhulisele tõusule järgnevate languste arvu suurendamist hüppavaks kolmikuku: „Lõkendavad ihalduste tulised tunglad.“ Keel on pateetiline ja teatava piirini üldsõnaline, kuid selles on julgeid ja karastavaid jooni (tormavad, tugevad riimid). Ning Visnapuu soovitatud riimitüüpi leiame lõppriidades ammu enne Visnapuud:

Püha on elu tule tuha ase.

Elu tuli punane pühäm on ise.

Too oli aeg, mil veel võis veendumuse ja vaimustusega tarvitada sääraseid riime nagu „raud — haud“, „hein — sein“, „rind — hind“, „meri — veri“ ning mil „väraval — säraval“ oli taiduruse suursaavutis. „Lippu—tippu“ paistis vapra keelilise väljakutsena eelnevale unisele ajajärgule, „rammu — sammu“ kõlas fanfaarihüüuna, „aated — vaated“ oli täis uue idealismi tuld. Varnas ümbruses vaadelduina on need riimid praegugi säilitanud selle ilme. Nende taga on terve sugupõlve elutunne. Praegu tarvitatuina võiksid nad näida võltsinguina või naiivsustena. Suits, kes nii põhjalikult on muutunud peaaegu oma endise mina vastandiks, tunneb seda nähtavasti teravamini kui keegi teine, — muidu poleks ta *Elu tule* 1920. a. trükkis teinud nii kibedalt ironilisi muutusi nagu näiteks „Surnuaia laulus“. Praegune lugeja ei pea neid värsse siiski fraasideks. Ka „Aeg juua joobnuks on armastusest“ ja „Aeg antud naerda, aeg antud nutta“ ei tundu fraasidena, vaid näivad esindavat elamusi, ning pateetilisel rütmil on seda pidevust, mis on üks selle ehtsuse parimaid tõendeid.

Ometigi on kindel, et kui endakosutuseks võtame välja Suitsu luuletiskogud, peatume meelsamini *Tuulemaal* kui *Elu tulel*. Allakirjutatuna vähemalt on lugu nii, kuigi praegu, „positiivsust“ nõudval ajal võib juhtuda neid, kes seda leiavad pigemini paatoosist kui tihedusest ja sisukusest. *Tuulemaa* esimeses trükis leidub rida luuletisi, mis autor hiljemini paigutas *Elu tulesse*, nähtavasti mitte kronoloogilistel, vaid stiililistel kaalutlustel, kusjuures sellesse hüljatud rühma kuuluvad esmajoones värsid, kus pateetika voolab üle ärte või võte on väga lapidaarne, nagu „Jumalad ja

rumalad“ — viimane siiski väga sugestiivne, julgejooneline töö, mis paratamatult kuulub Suitsu luule üldpilti. Teosesse edasi-
 jäetud luuletised on peaaegu eranditult komplitseeritumad kui *Elu*
tule omad. Tormlev hoog on vaibunud. Pettumused — politili-
 sed, meie rahva saatusega seotud, ja arvatavasti ka isiklikud —
 on jätnud oma jäljed neisse endisist hoopis tihedamaisse, läbi ene-
 sekriitika sõela käinud värssidesse. Ei kõnelda enam lainete röö-
 mutormidest, vaid „üle laane, üle luha kostab mere, mere uha“
 („Kaotatud kevade“) kõleneval sügisel. Mõtlus, kahtlus, süve-
 nevus vaimu „sügisel pööripäeval“ asendab ülevahutavuse. Tal-
 veõhtul tuules üle lumevälja kostvaid ebamääraseid hääli tõlgen-
 datakse pilkenaeruks oma rahva saatusele. Tunded lainlevad mõ-
 nigi kord hämaralt — sageli süngelt, vahel ka hardunult, nagu
 „Inspiratsioonis“, kus fooniks siiski on maailma tühjus. „Kalevi ja
 Vanemuise“ sümbolite asemel pöördub autor vaatlema „lausku
 varjamata lagendikka“, kust käivad üle „rängad külmad saod“ ja
 kus „sügisviru lõonud noored tõud“. Kõverad mädasoo vaeva-
 kased, roosteudud, „musttuhat sääski“ surumas üle laugaste ja
 lämmatamas hingust, moodustavad pessimismile sobiva tagapõhja.
 Luulelill õitseb vaid keset „raatmaa paasi“, kavatsused ei teostu,
 kuid „suurist sõnust, suurist sõnust ei ole iial puudust“. Poet,
 kellele ei pakuta pärga, on sunnitud süvenema endasse ja vaim-
 ssesse maailma, mis lohutab — samuti nagu vahel harva ka loodus,
 kus „tormidega vahelduvad sinililled ja lõokesed ei valeta“, nagu
 Suits ütleb ühes hilisemas kirjutises. „Pää kohal tõelikkuse aiman
 mõõga ja pelgupaika otsin metsakodadest“, on sellest olukorrast
 tehtav tegelik järeldus. Sellest pelgupaigast saab mõnikord roh-
 kem kui ainult vaigistust, ses võib tekkida haarav ühtekuuluvus-
 tunne kõiksusega. Nii viib masendus enese-, vaimu- ja looduse-
 vaatlusse ning viimase kaudu millessegi, mis meenutab panteismi.

Enne Suitsu oli ainult Juhan Liiv mõnedes elustpöördunud
 värssides osutanud samasugust loodustunde herkust. Ka Liiv ar-
 mastas üksindust, lumevälju, tuisku, punaõhetavaid valgustus-
 efekte üle sätendavate lagendikkude. Kuid Suitsu vaatlused on
 diferentseerunumat laadi. Pea alati tundub pikem peatumine loo-
 dusel tal vahejaamana keset mõtte või avaliku tegevuse ärevust,
 ning seda mõjuvamalt helendab loodus vastu kurnava mõtluse taga-
 põhja. On juhtumeid, mil säärased vaatlused toovad lugejale nii-
 sama tasakaalustavat jõudu nagu nähtavasti luuletajale endale.
 Meistritööna — veel nüüdki, ükskõik kas arvestada aega, mil see
 ilmus, või mitte — mõjub „Talvine hommik“ oma klassiliselt konk-
 reetse, klassiliselt ergutava härmatanud metsapildiga, teravajoo-
 neliste, kuid rahulikkude riimidega, pikalt veereva, mõõdetud rüt-
 miga, häirimatu maavaikuse-muljega. Lihtsamalt ja säravamalt

pole meil pintsli ega sulega maastikke kujutatud kui järgmistes ridades:

Näe, üle öö kõik udud hõbedaks on tahkund
ja ehtes helkivas kui õnnes tardub kask.
On hääletuks jäänd võsa, linnulaulud lahkund,
kuid veretades lõõmab idataeva vask.

Akvarellilisemalt, hääbuvamalt maalitakse esimese lumesaju järskust ja lillepeenarde hukkuvat ilu „Varases lumes“, mis meeldib samasuguse nägemismeele tundlikkusega, kuid käsitleb nähtut põgusamalt, liikuvamalt, vastavalt teemale. Verbid on riimkoh-tadel suures ülekaalus, ühesilbiseid kinnistavaid riime on välditud täiesti, keel voolab ja väreleb kergelt.

Looduse läheduses näivad raskused vahel isegi moonduvat verre lõovateks tantsutaktideks, mis meenutavad *Elu tuld*, kuid on täpsamad ja tõhusamad. „Kevade aimduses“ näib kõik masendus vaid halva unenäona, riimid hüppavad nagu vete lõök vastu kallast, autori hing näib valmis rännakuks, nagu noorusaegadel. Ei häiri põrmugi, vaid paelub praeguse grammatika järgi ebareeglipärane riimsõna „piiski“, mille Suits hiljemini on asendanud hoopis taltsamaga. Miks mitte vahel harrastada ebareeglipärasusi? Oma hilisemates värssides teeb autor seda väga sagedasti. Selle vastu on ta *Tuulemaa* teises trükis teinud puhastustöö, asendades näiteks „Laulus Eestist“ oivalise, kuigi mitte pedantselt õigekeelse rea „Kes küll kuivatab korra neid soosid?“ kunstlikumaga „Sois kas neis valmivad viljade voosid?“, või ühes teises kohas read „Ja mööda sulavaid alleesid / ja mööda tuules viivaid teesid“ vähem tuulsetega „Nii mööda teid, kus lumi lammund, / me kevadele vastu sammund“. Muide, luuletises, kust viimased värssid on võetud, on impressionistlik maailmavaatus eriti herk ja noor.

Praegumainitud luuletised on kõik enam-vähem päevavalguse kirkastatud, kuigi mõni kerge lumesadu võib tuisata autori ja päikese vahele. Kõige enam on meie üldsusele aga ehk siiski meelde sööbinud Suitsu õhtused kaugusvaated, eriti üks — kõigisse valikuisse mahutatud ja sellegi pärast surmamatu „Värisevate haabade all“. See on enam kui looduspilt, kuid ka looduspildina tuletab see meelde välismaisi tippsaavutisi, püsides võrdsena, kuid erilaadsena nende kõrval. Niidetud luht, rippuvad kased, aeglaselt koju kõndivad heinalised, legendaarne päike metsapalangute vine-tise taha vajumas, kaugete maailmade vakatavad tuuled haabade ladvus, ja hing-vaim maapagulasena püüdmas haabade väri-nasse, kõiksuse sugulusse. Või „Õhtu üle niidu“ — tervitus neile, kes „valitud valguse riiki“ — eha puhtasse kiirgesse, üle kaas-aegsete kimpluste ja laimu dantelikku Paradisosse.

Dante (aga võib-olla ka mõni uueaegsem dantemeelne sümbolist) meenub ka „Tuulemaa“ pealkirja all esinevate tertsiinide,

eriti kolmanda ja neljanda jätku puhul. Neis on üksindust, „avaruste tuuleõhku“, vaadet üle kauguste mingi kõike maisust ületava vaimuse poole.

Tuulemaa tõi eesti luulesse endisest võrratult mitmekülgsemat ja täpsamat vaatlust (ainult Ridala võis Suitsuga täpsuses võistelda, kuid kaldus katalogiseerima), see tõi tihedat intellektuaalsust, „intellektuaalseid emotsioone“, laia tundeskaala ning panteistlikult varjundatud ühendustunde loodusega. Meie luule raamid avardusid üllatavalt. Kuid samasugune muutus oli mitmeti teostatud ka luule väljendusvahendeis, selle stiilis ja tehnikas nii laiemas kui kitsamas mõttes. Juba *Elu tules* oli näiteks tehtud katseid stroofivormide mitmekesisistamiseks, kuid *Tuulemaas* on hoopis rohkem ja huvitavamaid stroofitüüpe. Enamasti on need laenatud (m. s. ka „Painaja“ ja „Ühele lapsele“ stroofid), kuid näit. „Tuulehaud“ oma sama sõna kordamisestega esimese ja kolmanda stroofirea lõpus ja omapärase meetrilise ehitusega tundub uue leiuna; nagu uudsena näib oma vormilt ka „Laul Eestist“, kus hoogu võtvaile riimitud stroofialgustele järgneb pettumust kajastav riimide ärajääk. Stroofiraamid on enamasti selged ja kindlad, vahel kahekordselt kindlustatud samade ridade kordamisega alul ja lõpul („Sügisepäev“, „Soo laugastel“), või stroofi kindlaks tervikuks liitvate sisekordustega („Ühele lapsele“). Ka vabavarssidele antakse võimalikult selge, markeeritud struktuur rõhukate korduste, stroofitaoliste jaotuste, pikalt läbiviidud väljenduslikkude ja mõtteliste paralleelismidega („Värisevate haabade all“), sise- ja lõppriimidega, erijätkudele lühidalt ja teravalt punkti taha asetavate finaalidega („Vanad noored“). Ebamäärasust välditakse seevõrra, et isegi pealkirja all „Nebulosa“ leiame klassilise skeemi järgi ehitatud, veatu soneti. Väljendus oleks otse äärmiselt selge, kui sõnavaralised haruldised ja soomepäraselt, kuid oivaliselt vabamaks lõdvendatud sõnajärjestus üksikutel puhkudel ei tekitaks arusaamisele väikesi raskusi. Iga pala on individuaalne, enamasti tähendades mingit uut suunavõttu, markantset ja selget. Mitmekesisusest hoolimata on ilmset ühtlust, isiklikku nooti, mida kuuldu kõigjal, ka seal, kus tõlgitakse või jäljendatakse teisi luuletajaid, ühist tämbri, nähtavasti täisküpsuks arenenud stiilivõimeid.

Suits ise ei näi olevat tunnustanud oma stiili täisküpsust. *Tuulemaa* teises trükis leiame hulga muutusi, mis on selle ilmseks tõendiks. Tuglas on omal ajal juba puudutanud „Valges käes“ tehtud ohtraid, hoopis uut stiili taotlemaid ümbersõnastusi ja -kohendusi, mis võtavad luuletiselt ta vahendituse, tuues sellesse muljet hajutavaid, kuigi huvitavaid detaile. Et see on seotud Suitsu maitse üldise muutusega, selgub kogusse võetud lisandi-

test. Nende stiil ei ole enam metalne, sageli isegi mitte sisust lähtuv, vaid tujukalt komplitseeritud ja murduv, täis pragusid ja arabeske, mille vajadust iga kord pole kerge mõista. Teiselt poolt on ilmne nüansside mitmekesisus, teatav intellektuaalne distants, üllatavate vaatekohtade võtmine, mille mõjul teema nagu konkaavses või kumerpeeglis võtab kummalise ja intrigeeriva ilme. Selt seisukohalt pakub erilist huvi „Tüüritu“, mille mõttelisi ja süntaktilisi sõlmi viimseni lahti harutada on raske, kuid kus asju kaudselt, abstraktsioonide kaudu aimata andev stiil on omapäraselt jumestatud mõnede väga konkreetsete üksikasjadega. Autori loogika tundub pärast pikemat analüüsi laitmatuna, kujutluste liilitumine väga sidevana. Kaudse esitusviisi üleminek nägemuslikumasse ja otsesemasse on isemoodi virtuooslik, ning kui viimse värsipaari mõistatus on lahendatud, avaneb tervik isikupärasena ja ümmarikuna. Suitsu toodangus täiesti uuelaadse saavutisena mõjub „Koit. *Quasi una fantasia*“ — diskreetse, stiliseeritud esitusmoe abil oodilikuks õilistatud erootiline sümfoonia, mis käib läbi pika, rikkalikult varjundatud heliastmestiku. Musikaalse intuitsusega laulab „Abaelard ja Heloise“ ühest kauge mineviku suurest armastusest, meenutades Verlaine'i õrnu viise. Puäntillistlikult lühikeste lausetega, üksikute muljetäppide kaupa esitab „Noor värsisepp“ hapra, päikeselise interjööri. Näilise hooletusega reatab „Kiri hallis ümbrikus“ maastikudetaile, minevikumõlgutlusi, kirjanduslikke assotsiatsioone, kuni ta järsku võtab meelevõtte kokku üheks piibellikult jõulisimaks parallelismide astmestikuks, mida meie kirjanduses üldse leida. Nagu paljudes uue trüki lisandites, on ka selles mingit soojalt isiklikku tooni, mis käesoleval puhul kõlab esile erandliku vabaduse ja voolavusega, eriti mõjuvaga pärast luuletise algosa murtud, edasi-tagasi ekslevat joonestikku.

Eelöeldust peaks nähtuma Suitsu heligamma ja stiilitüübistiku suur laienemine. Igal pool algatab ta jälle midagi uut, kuid seekord on ta tujukam, peab vähem lugu kindlastest vormiraamidest, mahutab ühte luuletisse endisest hoopis rohkem eritoone, enamasti voolavuse kahjuks, rõhutab vahel groteskseid sugemeid ja pikemates luuletistes toonitab ka rütmide vahelduvusega oma tahet varjundite amplituudi ja virvendavuse tõstmiseks.

Samal aastal kui *Tuulemaa* teine trükk, ilmub ka *Ohvrisuits* — „Valik armastusluuletusi 1904—1920“, millest kõik luuletised peale pika proloogi kuuluvad õigupärast teistesse kogudesse. Kuid proloog on küllalt huvitav teos, et väärida temal peatumist. See on üks Suitsu luule omapärasemaid saavutisi, milles rohkem kui kunagi varemalt hakkab tunduma autori kalduvust v a n a m e i s t e r l i k k u s e s s e. Seda tendentsi oli küll juba varemalt mär-

gata, või vähemalt hakkas see ette valmistuma mineviku ja oleviku meistrite eri maailmadesse tungimise kaudu. *Tuulemaa* esimene trükk näib endas ühendavat hulga võõrastest kirjandustest assimileeritud ja siis iseseisvalt edasiarendatud stiililaade. Sigbjörn Obstfelder, vene sümbolistid, Dante, Verlaine, Otto Manninen, võib-olla Stefan George näivad kaasa töötanud Suitsu luuletajamina kujundamise kallal, nii et mõnikord ta värsid paistavad otse pastiišidena, kuid pea alati isikupäraste, väga teadlikkude ja väga õnnestunud lisajoontega, mis õigustavad teda nimetama algupäraseks meistriks. On harva tegemist jäljendustega tavalises mõttes, vaid võõrast maailmast on omandatud parim, seevõrra kui see leiab vastukõla Suitsu enda isiksuses. Ilma nende assimileerimisprotsessideta oleks Suitsul võib-olla olnud võimatu *Tuulemaas* pakkuda nii palju esmajärgulist ja erilaadset. Ühtlasi suutis ta nende abil eesti luule ühel hoobil viia kontakti euroopa värsikirjanduse suure traditsiooni mitmete eri suundade väärtuslikemaga, andes talle kujutus- ja vormi-tagavara, mille abil areng võis edasi minna väga mitmeharulisena. Selles peitub tema tüüpiline nooreestilisus. Kuid *Tuulemaas* on kõigest assimileerimisest hoolimata siiski esmaelamuste värskust ja hoogu. „Ürgelamused“ Gundolfi mõttes ja „hariduselamused“ näivad paljudel puhkudel imeplikult ühte sulanud. „Koidus“ näib esinevat juba hoopis tahtlikumat teatava stiilipaatina pealepanekut sisule, kuigi õnnestumine on väga suur. *Ohvisuitsu* proloogis on viimane tendents veelgi ilmsem. Sisult autobiograafiline, meenutab see luuletis ehituselt näiteks Byron'i või Puškin'i vestlevaid poeme, sisaldades samasuguseid kõrvalmärkmeid, kaldumusi anekdootikast pateetikasse, espriist ja irooniast tundehellusse, mõtlusest tundlemisse. Sidemete sõlmimisest maailmakirjandusega märkab kirjandusloolast, kuigi see ei nõrgenda põrmugi esituse isikupärast alavoolu. Kuid Suitsu vestlemine erineb mõnes suhtes põhjalikult nii Byroni kui Puškini omast. See ei arene kõnekeelses toonis, vaid keel on nii kunstlik kui vähegi mõeldav. Vorm on seekord valitud vägagi kindel — eestipäraseks kohandatud aleksandriin —, ja neisse raamidesse on püütud panna võimalikult palju poolvarjatud assotsiatsioone, vormilisi korrespondentse, looritud antiteese, osavaid perifrääse, nii et poemist saab haruldane vara-ait poeetika uurijale. Kõlalist instrumentatsiooni näib harrastatavat tema enda pärast, ladinapärase võttega painutatakse sõnajärjestus nii ümber, et rütm saab eriti nõrkeks, kuid sisu muutub väga raskelt jälgitavaks. See tuleb vormi alt alles välja otsida — kuid on vaimukas, huvitav, sagedasti kütkestav. Midagi samalaadset kirjeldasime juba „Tüüritu“ puhul. See on „kunstluule“ kõige täielikumus mõttes — mil määral, seda pole õieti veel hakatud uurima. Suits on siin andnud oma virtuooslikkuse monumendi, milles on teata-

val määral üliküpsuse tunnuseid, kuid mille kunstilist mõjuvust on võimatu eitada.

Oma üliküpsuse vastu näib Suits vahel tundnud sisemisi protestihooget. Arvame seda nägevat tema 1922. a. ilmunud luuletistekogus *Kõik on kokku unenägu*, kus ta mõnikord näib meelega tarvitavat kirvest oma peenendunud stiili lõhkumiseks. Pealegi päästab temale omane suur huvide mitmekesisus ja herkus ta tardumusest, milleni liialdav vormiharrastus võiks kergesti viia. Uus kogu — mis muide osalt esitab ka vanemaid materjale — on otsekui päevik, kuhu on kirja pandud kõik Suitsu elu eri faaside huvitavamad hetked a. 1914—21. Kahjuks on raske öelda, kui võrra on luuletistel säilinud nende algupärane stiil, arvestades Suitsu ümbertöötamisharjumust, kuid võib siiski oletada, et esialgne laad on osalt püsinud. Eelsõjaaegses osas („Rohtaed“) hakkavad võib-olla enim silma rahvaluule stiili uuendavad „Primitiivid“ — hea näide Suitsu võimest stiilidelt üdi välja imeda ja siis luua midagi oma. See regivärsside helmestik on täis kastevärskaid kohti, teadlikema kunstiga ritta lükitud väljendushelmeid. „Kalevipoja“ paatose asemel „Vana Kandle“ õilsaimad sugemed — juba see võrdlus Suitsu nooruse rahvapäratsemise ja ta hilisema rahvaluule ümberloomingu allikate vahel näitab määratud *Tuulemaa* tekkimise aegu toimunud murrangut. Ikka edasi kestab kultuurluule nõudlikemate, eriti klassiliste vormide vallutamine. Mõned tertsiinides luuletised („Maapagu I—II“) on täis vaikelu intiimset, kodust vaatlust, kuid sekka kostab sügavamaid toone („Kui uppuv kell mu rinnas kilatab“). Paar sonetti, laulev „Unised käod“ on aromaatsed idüllikat tulvil. Koduse elu õnne, rahu-likult õitsva ja küpsva looduse rikkalikke muljeid, filosoofilist enese ja universumi vaatlust kajastavad paar moodsat distihhoniides pastoraali, kus tundub peenarde ja mulla hõngu. Sellest ainult väliselt, mitte sisemiselt kitsast ringist viib välja eel kõige kaunijooneline, suursugune „Hamleti proloog“ — veelkordne tõus tribüünile, kuid väärikas ja haarav.

Väga mitmekülgne on 1914.—17. a. luule, milles leidub päevakajalisi, sarkastilisi ääremärkmeid („Maakaitseväelane“, „Tarta-ta“), reisimärkmeid maailma-ajaloolise taustaga — eriti hurrav „Luxembourggi aias“ —, sümboleiks tihendatud maailmaõuduse peegeldusi, millest kõigepealt „Sapine kuu“ ja „Kahekordne sügis“ avavad uusi aknaid, siis isikliku lüürika meloodilisi, vaimnenud näiteid („Umsed kokkukõlad“), peeni impressioone siit-sealt, ja enne kõike laialt voolav, hoogsalt muljeid reatav, aktuaalne ja ühtlasi kaasakiskuvalt lüüriline „Koduhõllaus“ — massiivne saavutis, sündinud võib-olla osalt Walt Whitman'i, kuid esmajoones kaasaja enese vaimust, täis täpsaid pilte, jõulisi hüüde, voogavat dramaatikat. Täiesti võimatu on muide mitte meeles

pidada „Sapist kuud“, mille rütm, painajalik kuu kangastus ja puu siluett, koera ulgumine ja hämar refrään antud stroofivormisse suletuina moodustavad kokku võib-olla ehedaima luuletise meie keeles. Vastuvaidlematult klassilise vormi leidmine suurele teemale on siin teostunud otsekuu endast — ei ole sünnitusprotsessi vähimaidki jälgi, on vaid luuletis, unumatu ja süngelt elav.

Revolutsiooni vihase ja uduselt-morni ennustuse sisaldab juba „Udulnikus“, omapärane ja julge vormilt ja sisult. Täiesti revolutsiooni ja vabadussõja aegadesse viib kolmas osa — „Rängast ringist“. Juba eelmiste aastate toodangus on teravaid dissonantse, ägedalt groteskseid hirmunägemusi. Nüüd kuhjuvad ebakõlad, sarkasm muutub lõikavamaks, kuigi ka vaimustuse toone kuulduv, isegi noort Tuglast meeldetuletavas laadis („Vabaduse pulm“). Suits „annab nuuti“, vahel isiklikuma kõrvalmaiguga satiiris, sagedamini üldasja pärast, ta kujutab „Vanas Tühjas“ säästmatu tõepärasusega parajat rasvast eesti tõusikuseltskonda, vaatab Toompealt väikest vabariiki ta vastuoksustega, suudab „Vabaduse tuljakus“ uimavalt edasi anda sõja lõppaastate jõhkra orgialikkuse hulluvat hoogu — kuid andub üks ja teine kord ka ilu ja idüllikuse muljeile. „Kuuks küünlas“ peab ta intiimset kodust pidu, „Hinge ilus“ päästab ta valla oma spirituaalseima iluimetluse, „Raadi pargis“ annab ta peenejoonelise soneti Canova Venusest, mis on ise kaunim kui käsitledav Canova. Ilu ja vaimuse ning tooruse ja maisuse vastandi toob teravaimal kujul esile epiloog „Kõik on kokku unenägu“ — Suitsu suurim stiil põrkumas jälestuse ja põlguse sisendatud raevuhüüdedega.

Palju vähem ühtlasena kui *Tuulemaa* on *Kõik on kokku unenägu* siiski vähemalt niisama väärtuslik lisa meie luulele — või veelgi väärtuslikum, kuigi ajalooliselt mitte enam samavõrt olulise ülesandega, sest vahepeal oli eesti luule juba lõõnud ootamatu hooga õitsema. Kuid kes teab, võib-olla saadakse hilisemast kogust edaspidi niisama palju äratusi kui varemast. See osutab väga mitmesse suunda, m. s. sellistesse, kuhu Suitsule seni pole märgatud järgneda, on meeoludelt, teemadelt, mõtetelt ja stiilidelt nii rikas, julge ja uudne, et see meie luule edaspidises ajaloos kahtlemata etendab oma osa.

Ainuke eri teosena ilmunud pikem poem Suitsult, „Lapse sünd“ (1922), ehitab vanadest kividest uue stiilikindla hoone. Teema valik on nähtavasti seoses selle koduse, perekonna intiimelu kajastama kalduva autori luuletajaisiku küljega, mis õige sagedasti vilgatab läbi tema viimase luuletistekogu. Suits on suutnud luua pool-eevilise, ballaaditaolise terviku, milles rahvaluule metall on käinud läbi intensiivse tule.

Oli aeg, mil eesti värsskirjanduses õieti polnudki muud nautimis- ja uurimisväärtset kui Suits. Praegu on see ajajärk läbi,

kuid Suitsule järgnenud üllatav õitseng oleks temata vaevalt olnud võimalik. Ta on loonud edasitöötamisbaasi, kuid on ühtlasi andnud rohkeid tõendeid nii isikupärasest ja kultuursest kunstist, et ta ka juhul, kui peaks edaspidi luuletajana olema täiesti vait, jääb edasi kõnelema juba öeldu kaudu. Nii isiklikust tundehardusest ja lihtsusest kui „Kerko kellas“ küünib ta peenima kabinettkunstini väga väheste, kuid seda nautivamate eriharrastajate jaoks, nii selgest, süngest nägemuslikkusest kui „Sapises kuus“ nii mullalõhnalise, mõtlusega küllastatud maa- ja perekonnaluuleni kui „Rohtaia“ eelegilist värsimõõtu tarvitavates palades, nii elukaugest, hingelähedasest üksindusest kui see, mida kajastab „Värisevate haabade all“, nõnda elu pörgete ja katastroofide vahele paiskua aktuaalsuseni kui „Koduhõllaus“ . Ta on satiirik, kes peksab tõusikuid ja saamamehi (ning vahel ka õiglasi) sama oskusega, nagu ta lõhnalise varasuveöö suudab kõigi ta hõngude ja häältega püüda paari täiuslikku stroofi. Selle sajatahulise isiksuse jälgimine peaks huvitama uurijaid, nagu see paelub neid, kes ei taha olla muud kui ainult lugejad.

Ants Oras.

Gustav Suits'u vanemaist ja lapsepõlvest.

Gustav Suitsu luuletoodangust on eriti hinnatud tema kadunud ema mälestusele pühendatud luuletist „Kerko-kella“. Eesti kirjanduses ei leidu teist nii tundesügavat ja kunstiküpse kodumurdelist luuletoodet, mida võiks võrrelda nimetatuga. See luuletis on kujunenud lemmiklauluks nii vanule kui noorile kirjaniku kodukohas.

„Nii vaikse kodokülä talo, kui undse Vooremäe pääl“ — need „Kerko-kella“ algusvärsid osutavad keeleliselt, et Gustav Suits on pärit Lõuna-Eestist, nimelt Tartumaa kaguosast, Võnnu kihelkonnast. Luuletaja kodukülla Võndu paistab loode poolt Haaslava sinetav Vooremägi, mis enne sadu näib udus (undsen) olevat ¹⁾.

Nähtavasti on Gustav Suitsu esivanemad olnud põlised Võnnu küla elanikud. Teatakse kõnelda, et G. Suitsu isa-isa-isa Klempsi Hindrek (kirikuraamatus Hinrik), kelle sünniaeg ulatub 18. sajandisse, on elanud Võnnu vennastekoguduse palvemaja ligidal väikeses popsitares ²⁾. Temale antud 19. sajandi alul, nagu nähtub kirikuraamatust, perekonnanimeks

¹⁾ Võnnu vanem põlv teab kõnelda, et Haaslava Vooremäe asemel olnud vanasti linn, mis vajunud maa alla. Kui karjused vanduvat Vooremäel, siis tulevat penide moodi vanajuudad nende kallale.

²⁾ Ann Palo'lt saadud teade.

Suits. Hindrek Suits surnud varakult; kadunu lesk Eeva Suits jäänud lastega peale mehe surma samasse kohta elama. Kui Eeva vanem poeg Peeter (sünd. 28. VIII 1816) saanud 19-aastaseks, andnud mõis talle elukohaks vennastemaja lähedusest oru veerele ehitatud maja. Ta pidanud naise võtma ja mõisale teopäevi tegema vastutasuks saadud maa ja maja eest. Seda talukohta hakatud nimetama Peetri isa endise nime järgi Klempsiks, milline nimi on püsinud tänini. Klempsi talus veetis oma vanaduspäevad Peetri ema Eeva. Mälestused temast, Gustav Suitsu vanaisa emast, on lastelaste seas kustunud. Mäletatakse vaid seda, et Klempsi Eeval olnud väga harv sõel, millega ta soovitanud ka lastelastel jahu sõeluda, et ka peened aganad jääksid jahu sisse³⁾. — Hiljemini saanud Peetrist kolm aastat noorem vend Kotlip (sünd. 21. I 1819), luuletaja Suitsu vanaisa, endale talukoha sama oru teisel veerel, praeguse Marguse talu. Mõlemad vennad naitunud Ahja Mõtsküla koolmeistri Vosmi Hindreku tütardega. Peeter nainud külakooliõpetaja tütre Liis'a ja Kotlip viimase õe Mai (sünd. 1821)⁴⁾.

Kuna Kotlip ja Mai Suitsul neljal esimesel abieluaastal last polnud, võtsid nad endile kasutütreks Miina Tenno⁵⁾. Nende esimene poeg, Gustav Suitsu isa Hindrek (kirikuraamatus Hinrik) sündis 1. mail 1846. a. Oma varasemad lapsepõlv-aastad veetis Hindrek kasuõe Miinaga. Gustav Suitsu tulevane isa hakkas juba karjas käima, kui sündis 11. mail 1853. a. Jaan Suits, kirjaniku Iell, pärastine Võnnu kiriku kellamees. Kotlip Suitsu kolmas poeg Kusta (sünd. 28. märtsil 1863) suri väikese lapsena (1865). Nii Hindrek kui ka Jaan Suits käisid lapsepõlves karjas ja hiljemini aitasid isa põllutöös. Nad õppisid esiti Võnnu külakoolis ja lõpetasid pärast Võnnu kihelkonnakooli. Isa Kotlip, kes meisterdas Võnnus esimese linamasina, õpetas poegadele puutööd. Ta saatis pojad koguni Tartu treimist õppima⁶⁾.

Marguse talu ja vennastekoguduse palvemaja vahelisel maalal asetses juba tollal Võnnu külakooli talukoht. Külakoolmeistri eluasemeks oli ehitatud nn. rehetare mõnikümmend sammu palvemajast eemale, kuna kooliruumina kasustati üht vähemat tuba vennastekoguduse palvemajas, alates kooli asutamisest 1796. a. kuni praeguse koolimaja ehitamiseni (umbes 1875. a.)⁷⁾.

Hindreku Suitsu noorusaastail elas Võnnu koolitalus Jaan Kerge perekond, sest viimase poeg Johannes oli sealse külakooli

³⁾ Ann Palo ja Mai Kelner'i teateil.

⁴⁾ Mai Kelner'i teateil.

⁵⁾ Võnnu kirikuraamatu alusel.

⁶⁾ Juula Kure', Ann Palo ja Mai Kelner'i teateil.

⁷⁾ Võnnu külakooli kroonika järgi.

õpetaja (1855—65) ⁸⁾. Kerge Jaan oli toleaegeid väljapaistvamaid talumehi. Ta oli lühikest aega olnud Võnnus külakoolmeistriks, aga kauemat aega pidanud ta peakohtumehe-ametit. Kui ta rahva üle kohut mõistnud, võtnud ta piibli välja ja vaandanud sealt, missugust karistust peavad süüdlased kandma ⁹⁾.

Kerge Jaani tütre Liis'aga (sünd. 16. veebr. 1845) kihlus naabertalu Marguse vanem perepoeg Hindrek. Räägitakse, et viimane ulatanud oma mõrsjale kihlasõrmuse läbi aiavarvaste ¹⁰⁾. Nagu teatab kirikuraamat, laulatati noorpaar 5. det. 1865. a., mil peigmees oli 19- ja noorik 20-aastane. Samal aastal vahetasid Suitsu ja Kerge perekond oma talukohad: Kerge Jaan asus Marguse tallu ja Kotlip Suitsu perekond tuli koolitarre. Samuti sai Johannes Kerge asemel tema haiguse tõttu 1865. a. sügisel Võnnu külakooli õpetajaks Hindrek Suits ¹¹⁾.

Uues talukohas jätkus tööd kogu Suitsu perele. Talvel õpetas Hindrek vennaste palvemaja ruumes külalapsi ja suvel töötas ühes isaga põllul. Vend Jaan käis karjas. Noor perenaine Liis talitas loomi, ketras ja kodus õhtuti ning hommikuti. Temale abiks oli ämm Mai. Tööd tehti koolitalus isegi öösiti, kusjuures aega ei piisanud külarahvaga läbikäimiseks ¹²⁾.

Külakoolmeistrile tollal Võnnus palka ei makstud. Palga arvel oli tal nimetatud talukoht 85,68 riia vakamaa suurus (põldu ja aiamaad — 37,60, heinamaad — 13,69, karjamaad — 9,74, metsamaad — 5 ja kõlbmata maad — 19,95 vm. ¹³⁾). Suurem osa maast oli täiesti maksuta, kuna väiksema osa eest tuli vallale aastas 47 rbl. renti maksta. Võnnu külakoolmeistri elukoht rehetare koosnes, nagu tavaline toleaeagne suitsutare, kambrist, rehetoast ja rehalast ¹⁴⁾.

Et Hindrek Suits oli haiglase tervisega, loovutas ta kooliõpetaja-ameti oma täisealiseks saanud vennale Jaanile (1872), pühendudes ise puutööle. Ta treis vokke, valmistas pildiraame ja tegi mõisadele mööblit ¹⁵⁾. Kevadel 1878. a. suri isa Kotlip, mistõttu kogu põllutöö kandus mõlema venna õlule.

Hindrek Suitsul oli ainult kaks last. Mõlemad lapsed sündisid Võnnu külakooli rehetares: tütar Ann — 22. märtsil 1868. a. ja viisteistkümmend aastat hiljemini — poeg Gustav, pärastine luuletaja ja professor, nimelt hommikupoolikul novembrikuu 18. päeval 1883. aastal. Isa olnud väga õnnelik poja

8) Sama.

9) Jaan Rässä teateil.

10) Mai Kelner'i teateil.

11) Ann Palo teateil.

12) Juula Kure' teateil.

13) Võnnu vallaraamatust nüüdse arvestuse järgi.

14) Daniel Lodi teateil.

15) Elisabeth Otsing'i ja Juula Kure teateil.

sünni puhul, kuna ema sõnanud poolkaeblikult: „Kas oli mul vanas eas veel last vaja!“¹⁶⁾. Nähtavasti oli rõõm siiski mõlemapoolne, sest poja ristseid peeti pidulikult ja suurejooneliselt.

Gustav Suitsu ristseid pühapäeval, 4. detsembril 1883. a. mäletavad nii mõnedki Võnnu elanikud. Olnud ilus päikesepais-teline sügiseilm. Öhtuhämaruses sõitnud kõik Võnnu tähtsamad tegelased vankritega (lund pole veel maas olnud) koolitarre. Peale sugulaste ja lähemate tuttavate viibinud varrudel kohalik kirikuõpetaja, köster ja ümbruskonna kooliõpetajad¹⁷⁾. Vade-riteks olid: 1) lell Jaan Suits, 2) Võnnu tolaeagne pastor G u s t a v O e h r n ja 3) Võnnu tütarlastekooli õpetajanna Elisabeth Otsing¹⁸⁾. Poisile anti nimeks ristija ning ristiisa eesnimi G u s t a v.

Tänu vanemate harukordsele töökusele võis G. Suits üles kasvada võrdlemisi lähedais tingimuses. Mõisast saadi head hinda puu- ja kudumistööde eest. Seepärast elas kogu koolitare rahvas võrdlemisi jõukalt¹⁹⁾.

Kuna tütar Ann oli sirgunud juba neiuks, hoolitsesid nii vanemad kui ka lell Jaan kõigiti Gustavi eest. Lell kujunes varakult viimasele suureks isalikuks sõbraks. Eriti kiindus Gustav lellesse lugemise õppimisel. Kui poiss saanud alles nelja-aastaseks, võt-nud lell ta oma põlvele ja õpetanud talle tikliga veerimist²⁰⁾. Lugemisoskuse omandanud G. Suits imekiiresti — 4-aastasena osanud ta ladusalt lugeda²¹⁾.

Ristiema Elisabeth Otsing mäletab veel elavalt, kuidas ta läinud oma ristipoega koolitarre külastama. Gustav, kes olnud tol ajal viie-, kuue-aastane, istunud isa haigevoodi juures ja luge-nud talle raamatut. Siis pandud poiss ka ristiemale lugema. Gustav Suits lugenud piiblit nii selgesti ja mõnusalt, et ristiema aiva imestanud ja mõtelnud endamisi: sest võib küll professor saada. Hiljemini on El. Otsing mitmel puhul seadnud G. Suitsu eeskujuks oma õpilastele Võnnu tütarlastekoolis²²⁾.

Suitsu varases lapsepõlves ilmneb ka huvi muinasjuttude vastu. Ema saatnud teda iga päev toidupoolist viima vallavaesele Mai Timusk'ile vennastekoguduse palvemajja. Seal elanud pime vanaeit A n n T ä t t e, kes olnud vennastekoguduse liige ja oma-nud head mälu. Kui Timuski Mai söönud, istunud Gustav Suits Tätte Anne kõrvale, müksanud teda küünarnukiga ja manganud:

16) Mai Kelner'i teateil.

17) Elisabeth Otsing'i ja Mai Kelner'i teateil.

18) Võnnu kirikuraamatust.

19) Daniel Lodi teateil.

20) Johannes Paabut'i teateil.

21) Mai Kelner'i teateil.

22) Elisabeth Otsing'i teateil.

„Kõnele, vana Ann, vanaaegseid jutte!“ Ja Ann jutustanud pikki lugusid, mida Suits teritatud kõrvu kuulanud²³⁾).

Kuueaastasena kaotas Gustav Suits oma hea isa. Isalgi oli valus maha jätta väikesena oma ainuke poeg, kes oli nagu tema suust kukkunud²⁴⁾. Hindrek Suits suri 1890. a. varakevadel ja maeti paastu-maarjapäeval Võnnu kalmistule. Oli haruldaselt soe kevadeilm — lumi oli sulanud, päike paistis ja sinililled õitsesid surnuaial, kui pärastise luuletaja isa sängitati maamulda²⁵⁾. Et kadunu mälestus ei kustuks Võnnu koolitalust, ruttas leseks jäänud ema oma poja Gustaviga kabelist peale matuseid koju ja istutas oma mehe mälestuseks kase koolimaja aeda²⁶⁾. Mõne aja pärast leidis lesk juhuslikult piibli vahelt kadunu pärandina paarsada rublat paberraha. Seda summat kasustati hiljemini poja koolitamisel Tartu kroonugümnaasiumis²⁷⁾.

Esielgu asendas isa Hindrekut täiel määral lell Jaan, harides põldu ja tehes puutööd. Pea alatiselt viibis tema seltsis venna-poeg Gustav. Kui lell suure adruga sööti kündis, istus Gustav adrale ja sõitis. Nad käisid seltsis koolimajas, lugesid kahekesi raamatuid ja magasid teineteise süleluis. G. Suits harjunud niivõrt oma hoolitseva lelega, et tundnud ilma lelleta igavust. Kui Jaan läinud lõunavaheajal lakka magama, roninud vennapoeg redelile ja hüüdnud: „Lell, lell! tule alla minu manu“²⁸⁾.

Venestuseaastail (1892) tagandati Jaan Suits koolmeistriametist vene keele mitteoskamise pärast. Suitsu perekond jäi koolitalu elama, sest uus kooliõpetaja Daniel Lodi naitus Gustav Suitsu õe Annega. Koolitarest aga lahkus lell Jaan, asudes Võnnu kiriku kellamehe kohale, millises ametis oli ta üle 30 aasta. Seetõttu puutus G. Suits väga harva oma lelega kokku. Pühapäeviti kuulanud ta harduse- ja uhkusetundega sõbraliku lelle kirikukella-lõõmist.

Oh kuule: kerkokellä lüvväs,
see lõõja om so oma lell!

Oma õemehe D. Lodi juhtimisel õppis G. Suits Võnnu küla-koolis kolm aastat (1892—95). Koolis oli Suits parimaid ja andekamaid õpilasi. Kõik ained omandas ta kiiresti, nagu mänd-gides. Sageli oli ta õemehel abiks nooremate koolilaste õpetamisel²⁹⁾. Kaasõpilased Võnnu külakoolist mäletavad Gustav Suitsu kui väheldase kasvuga, siniste silmade ja mustade juus-

23) Juula Kure' ja Ann Aljak'u teateil.

24) Mai Kelnner'i teateil.

25) Ann Palo teateil.

26) Miina Peedoksaar'e teateil.

27) Daniel Lodi teateil.

28) Johannes Paabut'i teateil.

29) Daniel Lodi teateil.

tega koolipoissi, kes kandnud halle kodukootud rõivaid ja olnud üle kooli kõige targem. Alati olnud tal käsi püsti, et koolmeistri küsimusile vastata. Ta olnud vagase loomuga, pole läinud teistega välja jooksma, vaid vaadanud pealt, kuidas poisid rüselnud ja rabelnud ³⁰⁾.

Suve-vaheaegadel käinud Suits karjas oma loomade juures. Kevadsuvel olnud ta karjaga palu peal ja pärast heinaniitmist ja viljakoristamist söötanud loomi põldudel. Karjusena äratanud G. Suits ümberkaudsete elanikkude seas tähelepanu, erinedes silmanähtavalt tavalisest karjapoisist. Ta pole kunagi lõõnud loomidega nendega tõrelnud, vaid seisnud sõbralikult loomadega ees, viija ääres. Loomad pole tikkunudki vilja, vaid söönud rahulikult; kõhud olnud neil lõunati ja õhtuti hästi täis söödetud. Karjas olnud Suitsul enamasti raamatud ühes ³¹⁾.

Kui G. Suits 1895. a. kevadel oli lõpetanud Võnnu külakooli väga hea tunnistusega, tärkas emal kavatsus poega linnas edasi koolitada. Selleks andis tõuke ristiisa G. Oehrni soovitus, veel enam aga poja isiklik püüde õpinguid jätkata. Ema oli teadlik sellest, et ta üksinda ei suuda algatada poja koolitamist, et ta selleks oleks vajanud ühe lähedalseisja kaasabi. Tuli pöörduda koolmeistrilt tütremehe D. Lodi poole. Ema rääkis sellest soovist oma tütrele Annele. Lodile aga ei meeldinud, et ema temaga isiklikult ei rääkinud. Seetõttu jäi poja koolitamise mõte soiku. Saabus sügis, aga ema polnud Lodiga sellest veel rääkinud. Kui kord Lodi läinud põllul karja juurest mööda, tulnud G. Suits tema juurde ja sõnanud talle paluvalt: „Ma palun sind, vii mind linna kooli!“ — „Ma ei saa sind kooli panna, ema pole sellest kõnelnud,“ vastanud Lodi. Kuid Suits pole oma tungivast soovist taganenud. Viimati nõustunud õemes ja ütelnud: „Kui sa nii väga palud — noh, olgu siis peale. Tuleval nädalal sõidan linna ja viin su kooli“ ³²⁾. Nõnda pääses Suits 1895. a. sügisel Tartu kooli — esiti III algkooli ja aasta pärast kroonugümnaasiumi.

Linnas kooliskäimisega eraldus Suits oma lapsepõlvkodust Võnnust, armastatud emast ja lellest. Seepärast oli jälleägemine kooli-vaheaegadel seda südamlikum. Kodus jutustas Suits vanaemale, emale ja lellele koolielust, oma õpinguist ja püüdeist. Vanaemagi tundis rõõmu pojapoja edusammudest ³³⁾. Gustav Suitsu vanaemal oli haruldane õnn näha oma lapselast veel tema abiturientdipõlveski. Vanaema suri kõrges vanaduses, 83-aastasena 1904. a. aprillis.

Kirjaniku emal piisas tarmu ja hoolt täita koolimajas vanema

³⁰⁾ Liis Paabut'i teateil.

³¹⁾ Ann Aljak'u teateil.

³²⁾ Daniel Lodi teateil.

³³⁾ Liis Paabut'i teateil.

perenaise kohustusi, kedrata ning kududa väsimatult kuni surmatunnini. Ta tütar oli põdur. Eriti hoolitses ema loomade eest, söötes neid hästi ja mitte unustades neile pühade puhul jagamast paremaid palakesi³⁴). Üheks ta viimseks mureks olnud haigevoodiski: „Kes söötab siis loomi, kui ma suren!“ Jättes oma lapsed ja loomad saatuse hoolde sulges Liis Suits oma silmad igavesele unele esimesel jõulupühäl 1911. a. Kadunu poeg jõudis ühes abikaasaga Helsingist Võndu ema matusele³⁵).

Ma tulli, kui so vaene korjus
jo külmän lautsin' magasi.

1. jaanuaril 1912 sängitati kirjanik Suitsu ema rohkearvulise matuserahva osavõttel Võnnu kalmistule. Kaeblikult helises kirikukell, kõvahäälselt jutlustas haual pastor Vares, peielised pühkisid silmi... Pärast mindi leinamajja — Võnnu külakooli rehetarre, kus vesteldi ja istuti söögilauas³⁶).

Kõrd, talvel, kerkokellä löödi
ja lööja oli oma lell.
Mo emä aus sis joodi, söödi —
see mälestus om mulle hell.

Viimasena suri prof. Suitsu lähemaist omakseist Võnnu külas tema lell Jaan Suits (19. nov. 1927. a.). Oma järelhüüdes lelle kalmul maininud Gustav Suits muu seas: „Lell, sina olid see, kes oma tikliga mulle tee avasid raamatute-maailma“³⁷).

K. Mihkla.

Lisandeid Eesti Kirjameeste Seltsi ajaloole.

2

7.

1892. a. jaanuarikuu üldkoosolekul heideti senine E. Kirjam. Seltsi sekretäri teine abi, „Valguse“ toimetaja Jakob Kõrv seltsi korraldiste vastu agiteerimise pärast üheks aastaks seltsist välja. See otsus tehti peaaegu üksmeelselt, ja see osutab, et vähemalt kooslnud liikmed hoidsid juba opositsiooni poole, kuna eestseisuses olid enamuses ikka veel endised peremehed. Teatavasti ei jäänud aga Kõrv selle väljaviskamisega rahule. Kõigepealt apelleeris ta 10. jaanuaril pikema seletuskirjaga president Kõleri poole, kes ise sest koosolekust osa ei võtnud:

³⁴) Ann Aljak'u teateil.

³⁵) Daniel Lodi teateil.

³⁶) Ann Palo ja Daniel Lodi teateil.

³⁷) Johannes Paabut'i teateil.

Nagu asja mõistjatel tuttav, ei kärsinud nemad kannatama, et minul Tallinnast ja Eestimaalt Seltsis valimiste ajal ikka paljude liikmete volikirjad kaasas olivad ja meie neid seeläbi Seltsis ikka löime. Ka viimisel eestseisuse valimisel jäi võit meie poole s. o. Venesõbraliste poole üksi selle läbi, et minul õige rohkeste volikirjasi oli. Sellepärast, et nüüd kirjutaja valimine ette pidi tulema, tegivad Hermann oma tudentidega, Oruga, ja mõne Tartu Baltlastega, kunas mujalt liikmeid vähe oli, Novembri koosolekul otsuseks, et volikirju ei tohigi olla ja ka valimise kirjad pidivad ametlikult kinnitatud olema...

Et Hermann rumalaid riigi politika vastalisi ütelsi Seltsis oma noorte tudentide suust sallis ja neid ei laitnudki, see on asja nii kaugele viinud, et Teie, kui Seltsi president, temalt üleüldse jalamaid luba ära piaksite võtma, seltsis juhatada ehk ka eestseisustgi kokku kutsuda. Meie oleme Tallinnas nõuu pidanud, et Teid paluda, et Teie lähema koosoleku Tallinnasse Märtsil kokku kutsute ja siin piame, kui oma ja Seltsi auu riiklikust seisukohast tahame puhta hoida, Hermanni jakõik tudentid tingimata Seltsist välja heitma. Sarnases asjas piab jo ka eestseisus asja toimetama ja mitte seltsis asja rumalate poolküpsevad poisikeste vaie-luste kätte jätma! Hea oleks vist, kui Teie sellest asjast kohe ka ministri herrale teada annaksite ehk sealt nõuu küsiksite ning siis kui president administrativlikult Hermanni kohe karistaksite, muidu näeks asi välja, nagu Teie Hermannile täie usalduse edasi jätaksite, kus ta ennast täieste on oma rumala Seltsi juhatusega kompromittirunud. Tema peaks vististe ka oma lektori ameti kautama — sest kunas tema Seltsi kogu ees tudentidelt sarnasi sõnu, mis hässitavad ja rumalad, laseb ütelda, ilma et ta neid laidab, on ta iseenese ametilise kohuse unustanud ja laseb ka meie auu peale plekkisi tulla, kui meie seda ülemal pool tagasi ei lükka. Meie oleme selles julged — kui Tallinnas saab koosolek, siis ei ole mingit tormi karta — kõik läheb vagusi ja ilusaste, ehk küll ka Tartusgi, kui tudentid, keda Hurt on üles õpetanud, välja jäeksid, midagi kära pole suurt karta, sest eestseisuse liigetest pole ilma Hermanni ja pastor Reimannita ning Saalita keegi Balti tormitsejatega ühes nõus.

Nagu näeme, on Kõrv juba siin need punktid esitanud, mis said järgneva jõukatsumise lähtekohtadeks. Ühelt poolt oli ta asja kiskunud riigipoliitilisele alusele, teiselt poolt algatanud 2. märtsiks määratud seltsi üldkoosoleku Tallinnasse ülekandmise mõtte. Ja koosoleku koha küsimuse üle läkski kõigepealt kahe erakonna vaheline võitlus lahti. Kui näiteks H. Treffner ühes dateerimatus kirjas Kõlerilt kategooriliselt nõuab koosoleku pidamist Tallinnas — „edasi Jumala ja isamaa eest, nagu ikka!“ — vastasel korral löövat ta enese kõigest lahti, — siis nõudsid uuendusmeelsed kramplikult sama koosoleku pidamist Tartus. Ja see koha küsimus oligi, mis määras pealtnäha ühe või teise seltsiliikme kuulumise kas venesõbralikku või uuendusmeelsete erakonda. Ainult J. Jõgever, kes ametlikult küll venesõbralikku erakonda kuulus, kuid tollal kummastki keskusest eemal — Jõhvis — elas, moodustas sest seadusest erandi. Ta kirjutas 19. jaanuaril Kõrvile: „Meie võit, kui ta Tartus sünnib, oleks kümnekorda tähtsam, kui Tallinnas. Ta näitaks, et Januari kuul ainult Hermanni vägivalla pruukimine teda (Seltsi) võerast teed on vedanud.“ Ja samal päeval seletas ta Kõlerile lähemalt:

Tallinna Eestseisuse liikmed soovivad Kirjameeste Seltsi Märtsi kuu koosolekut Tallinnas ära pidada. Mina olen ka selle üle järele mõtel-

nud, ei arva aga üsna soovitavaks. Näib välja, nagu kardaks Selts Tartus valimisi ette võtta, ja jookseks Tallinnasse. Siis ei pruugi ju ka Eestseisus sugugi Seltsile oma kandidaatsi peale tungida. Tahab Selts Saali, Jumala nimel, lass valivad, mis sellest häda, muudkui valimine sündigu õigeste, mitte võeraste abil nagu Jaanuari koosolekul.... Kõige suurem raskus on, et kui Teie Tartusse ei saa tulla, Seltsil juhatajat ei ole. Hermann ja Kõrv ei või juhatada, mõlemate kohta on Seltsil otsustamisi teha. Treffner ei ole Eestseisuse liige ning ei või siis juhatamist tema kätte anda.... Truusmann ei saa vistist Tartusse sõita, võiks aga Tallinnas küll Seltsi koosolekut juhatada.

See Jõgeveri seisukohavõtt Tartu kasuks pani teisigi vene-sõbralikke eestseisuse liikmeid mõtlema, ja isegi Kõrv hakkas taganema, kuni ta 2. veebruaril uuesti oma esialgset nõuet Kõlerile kordas: „Praegu ei ole tarvis Baltlastele järele anda — Hurt seisab nende taga — seda ma tean, muidu arvavad nad, et neid kardetakse.“ Ja lõplikuks tulemuseks oli, et Kõler määras 2. märtsi koosoleku kohaks Tallinna. Kuid seda valjumat agitatsiooni algasid nüüd uuendusmeelsed, ja suutsidki ara abipresidendi Hermannil lõpuks nii kaugele sundida, et see enda poolt koosoleku samaks päevaks Tartu määras. Enesekaitseks oli ta aga kubernerilt erilise loa koosolekupidamiseks muretsenud, mida küll säärastel puhkudel ei vajatudki. Sellest kuuldes kirjutas Kõler 18. veebruaril Kõrvile: „Häbi! Häbi! Kolmas kord häbi et Hermann politsei valitsust oma tugiks nõuab et Kirjameeste Seltsi asju segada.“ Kuid nüüd hakkas ka Kõler ise juba ametlikke samme astuma. Tema paberite hulgas leidub nimelt Tartu politseimeistrile määratud venekeelse kirja mustand, milles antakse võrdlemisi asjalik ja rahulik ülevaade olukorrast ning lõpetatakse sõnadega: „Mul on au paluda Teie Kõrgeausust kõike seda kubermangu ülemale teatada ja dr. Hermannile ning tema poolehoidjatele nõu anda, et nad rahule jääksid.“ Selle paberi äärele on märgitud: „21. veebr. 1892 ära saadetud.“ Paar päeva hiljemini, 24. veebruaril nõuab teine abiesimees Truusmann, et Kõler otse kubernerile Hermannil peale kaebaks ja Tartu koosoleku ärakeelamist paluks. Kuid sama kuu 27. päeval vastab Kõler, et ta küll Hermannil säärase kaebusega ähvardanud, kuid tõeliselt seda ei saada, et mitte „Seltsile häbi teha“. Kõler jättis Hermannil hirmu pärast hädaldama, nõudis esiti, et rahu meeoleolu pärast 2. märtsil E. Kirjam. Seltsi koosolekut ei Tartus ega Tallinnas ei peetaks, ja nõustus lõpuks, — et seltsi katastroofilisest seisukorrast päästa, — isegi Tartu koosolekuga, kuigi teatud reservatsioonidega.

Seesugune edasi-tagasi kõikumine sundis Jõgeveri otsustavale sammule. Nagu mäletame, pooldas ta alul koosoleku pidamist Tartus; kui see aga presidendi poolt Tallinna määrati, siis leppis ta ka sellega; kui aga lõpuks jälle Tartu meestele järele anti, siis oli tema nõõd täis. 29. veebruaril saatis ta Kõlerile

Kiituse-kiri.

Siina keeleõpetaja Jürgenstein oma
kirjandusilmuud jutuallik "Juta" sest

Õesti parema kirjanduse ja kunsti

üleüldisel võidupidul

kuu 16. päeval 1889.

selle kiituse kirja

teiseks auhinnaks

saanud.

Seda tunnistab

Auhinna mõistmise komisiooni nimel.

Saksa,

hema kuu 17. p.
1889.

Esimees:

Seltsi Kirjameeste Seltsi Esimees:

Dr. K. A. Hermann

Uu kirjatoimetaja: [Handwritten signature]

Trücker & K. Hermann i Stralbe Kersel.

E. Kirjam. Seltsi kolmandal võidupeol Anton Jürgenstein'ile
antud kiitusekiri.

Nagu näeme, on Jürgensteinini näidendid „Juta“ ristitud siin jutustuseks. Sama viperus esineb ka hindamiskomisjoni aruanDES (E. Kirjam Seltsi Aastaraamat 1889, lk. 8). Kuid nagu sealt loeme, on see teine auhind antud ühiselt nii „Juta“ kui eraldi esitatud luuletiste eest, mida diplomis ei mainitagi. Ja lisaks on need luuletised Aastaraamatus avaldatud märkusega, et neile on antud esimene auhind! Kõik see iseloomustab „auhinna mõistmise komisiooni“ asjaajamist.

Rakverest pikema kirja, milles käsitleb kõigepealt Tallinnas asuvate eestseisuse-liikmete protesti Tartu koosoleku vastu —

.... ei arva aga, et see protest saaks keelama koosolekut ära pidamast, mis meie, s. o. endise Eestseisuse healte lahkuminemise läbi vististe seaduslikeks on saanud. Meil oli Eestseisuses 6 healt, Hermannil 5 healt, meie kahe sugused kuulutused lõhkusivad meie healed pooleks, meie 5 liikme ja presidendi kuulutus on presidendi uue kuulutuse läbi kahtlaseks tehtud, asjaliselt aga tagasi võetud, Hermannii meeleliste 5 liikme kuulutus sellega minu arvates seadusiiseks saanud. Meil ei ole enam põhjust protesteerida. Märtsi kuu koosolek saab vististe sääduslik olema ja Jaanuari kuu otsused seaduslikult kinnitama. Meie, vähem osa Eestseisuse liikmeid, võiksime muidugi kaevata, Seltsi kinnipanemist paluda jne, meie võiksime vahest ka advokaadi kniffide läbi selgeks teha, et Selts kinnipanemise väärt on, aga selles asjas arvan vähemalt mina, et parem on oodata, kui ja kas tõeste midagi seaduse vastalist saab tehtud, nii kaua aga kui seda sündinud ei ole, kõrvalt vaadata, kuidas 1882. aastal Seltsi küllast ära lõigatud kuivad oksad vahest ilusaste haljendamata on läinud ja kasulist tööd teevad, kuna meie mehed Jakobsoni võimsast parteist ainult mõne kõigist põlatud riisme on mõistnud järele jätta. Kaebtustega teeme meie endid veel põlatavamateks, kui Baltlased omal ajal olivad. — Vabandage, et ma oma mõttest avalikult välja ütlen. Teie süü see ei ole, mis on sündinud ja Teie kohta ei käi. Meie mehed kutsuvad Teid siis alles appi, kui nad nägivad, et nende töövili juba küps on ja nemad oma partei ära on hävitanud. Ka praegust Kirjameeste Seltsi segadust ei oleks, kui meie mehed — endise partei riismed — nüüdki teaksivad, mis nad tahavad ja kindlaste tahaksivad. Siin pool on kõikuivad pillirood, Baltlastel mehed, kes teavad, mis nad tahavad ja ka kindlaste tahavad. Mina ei mõtle üksikuid mehi. Ma kõneien üleüldiselt ja kõneien selle pärast, et mull tõeste kahju on Seltsist lahkuda, kellele minu mitmeaastane aeg ja palehigi on ohverdatud, kellest ma aga lahkuma pian, sest et ma teda ise oma käega surmata ei suuda ja peasta ka enam ei jakska.

Ühes selle kibedusest ja sarkasmist hõõguva kirjaga saatis Jõgever ka teadaande, et ta E. Kirjam. Seltsi eestseisusest lahkub. Nagu teame, ei jäänud viimane otsus küll maksma. Kuid igatahes oli Jõgever oma seisukoha nii kaasperteilaste kui vastaste suhtes halastamatu selgusega väljendanud.

8.

Paar päeva enne E. Kirjam. Seltsi 1892. a. märtsikuu üldkoosolekut saatis seltsi laekur G. Sachs president Kölerile hädaldava kirja ja palus teda ennast tulla Tartusse koosolekut juhatama. „Kui Teije nüüd mitte ei tulle koosolekule siis saab ehk D. Herrmann E. K. M. Seltsile surma hoobi andma omma sure rumalusse läbbi.“ Köler tuli, kuid ei suutnud seisukorda päästa ega parteikirgedest lõhestatud seltsi liita. Ta oli koosolekul ettekandmiseks pikema avakõne valmistanud, kuid on hiljemini selle käsikirja äärele märkinud: „Pidi 2 Märtsil ette loetud saama aga jäi lugemata.“ Ta oli mõelnud koosolijate, eriti aga sõnakuulmatu abipresidendi Hermannii vastu õieti karme sõnu rääkida, nagu näeme sest käsikirjast:

Täna on kül Kirjameeste Seltsi ukсед lahti et mitte mõni ilmsüüta kaugelt tulnud seltsi liige koguni asjata tagasi pöörda ei peaks ja teised oma jonniga jahtuda võivad ütteldes et ometi nende tahtmine täidetud, aga otsustamisi Seltsi asjus ei või mitte ettevõetud saada sest koosolek on koguni sääduse vastu kokkukutsutud... Segadus on suur ja kui sel viisil edasi tormitakse siis peab Riigi valitsus E. K. Seltsi koguni kinni panna...

Kõige esite on se abipresidendi kohus sääduse teed teistele juhataada, aga mis meie näeme „Postimehes“ abipresidendi lehes leiame kuulutust „Ülemate lubaga põhjuskirja § 13 järele Seltsi jaanuari koosoleku otsust mööda on esmaspäev 2. märtsil kel 2 p. 1. Eesti Kirjameeste Seltsi koosolek Tartus.“ Alla kirjutud „Abi president Dr. K. A. Hermann. Kirjatoimetaja A. Saal.“

Abipresidendil Dr. Hermannil ja A. Saalil ei ole mingisugust õigust sihakest kutsekirja oma poolt avaltada.

Ülemate lubaga kirjutavad näitlejad, nõõritantsijad aga Kirjameeste Seltsil oma põhjuskirja järel koosolekut pidada ei ole mingisugust „ülemate luba“ enam tarvis...

Põhjuskirja järel ei ole ka presidendil õigust antud koosolekut kokku kutsuda veel vähem abipresidendil see on eestseisuse õigus...

Mina olen se viimane kes Eesti Seltsi õigusi kitsendada tahab aga säädus peab alalhoitud muidu saab Selts otsa...

Kirjameeste Seltsi koht peaks kui üks püha paik hoitud olema kus igauks kes sinna sisse astub oma äraviha ukse taha jättab.

Teatavasti olid aga koosolijad selle „püha paiga“ suhtes teisel arvamisel. Nad ei lasknud presidendil kuigi kaua kõnelda, nõõdsid päevakorra muutmist ega alistunud Kõleri juhatamisele. Siis oli ta sunnitud koosoleku lõpetatuks tunnistama. Kuid ka sellele ei alistunud koosolijad, vaid määrasid Hermannit juhatajaks ja jätkasid koosolekut. Teised eestseisuse liikmed peale Hermannit ja Saali lahkusid sealt ja pidasid kõrvalruumis kohe eestseisuse koosoleku. Ka selle protokoll on meil nüüd Kõleri kogus kättesaadav. Sellest koosolekust võtsid osa Kõler, Sachs, Pellberg, Jurkatam, Teas ja Treffner, kellest viimane ei kuulunud küll eestseisusse. „Dr. K. A. Hermann sai ka kutsutud, kuid ta ei tulnud koosolekule.“ Seal otsustati, et „peale koosoleku lõpetuse Dr. K. Hermannit poolt edasi peetud koosolek seadusevastaline on“. Protokollile järgneb „Lisa“, milles seletatakse, miks tänaseks väljakuulutatud koosolek üldse mitte täitsa seaduslik polnud ja miks ta lõpetada tuli. Ühtlasi leidub 11. märtsil 1892 vannutatud tõlgi D. Epinatjev'i kontoris tehtud märkus, et sest protokollist on valmistatud koopia ja kaks venekeelsõet tõlget ning need antud advokaadi abi J. Poska kätte.

Ka järgmisel päeval pidas eestseisus koosolekut, nagu näha samuti nüüd kasutada olevast protokollist. Nüüd olid koos: Kõler, Treffner, Sachs, Pellberg, Jurkatam, M. Vares, Hermann ja Teas. „Peale selle olivad koosolekul kui külalised Tartu linna esimese jau pristav hra Siefers ja Tartu Kreispolitsei lauauilem hra A. Nõu.“ Nende „külaliste“ juuresolekul —

Küsitati Dr. Hermannist käest, mispärast tema E. K. Seltsi koosoleku kokkukutsumiseks 2. märtsiks mitte Seltsi Eestseisuse käest luba ei küsinud, kuna ometi Seltsi põhjuskiri seda nõuab, vaid üksi oma volii ja Seltsi presidendi avalise kuulutuse vastu selle koosoleku kokku kutsus.

Dr. Hermann vastas selle peale : Mina ei küsinud sellepärast Eestseisust, et ma teadsin, et kõik Eestseisuse liikmed selle kokkukutsumise vastu on.

Kogu see eestseisuse koosolek on olnud Hermannist ülekuulamiseks ja hukkamõistmiseks. Selleks olid ka politseivõimud kohale kutsutud. Teised eestseisuse liikmed on protokollile alla kirjutanud, Hermann mitte. Ka sellest protokollist on venekeelne tõlge valmistatud.

Köler jäi veel mõneks päevaks Tartu. 6. märtsil teatab ta siin, nagu näha venekeelsest mustandist, kellelegi ametlikule isikule, vahest Tartu politseimeistrile, et nüüdsest peale ei tule E. Kirjam. Seltsisse puutuvad ametlikud paberid saata mitte abipresident dr. Hermannist, vaid eestseisuse liikme Georg Sachsi kätte. 7. märtsil on ta juba Tallinnas, kus koostab lühikese teadandele Liivimaa kubernerile, mille juurde lisatud eestseisuse koosolekute protokollide tõlked ja milles palutakse, et kuberner Kõrvi seltsist välja viskamise otsuse ja 2. märtsi üldkoosoleku maksvuse tuunistaks ning sellest avalikult teataks. Samuti on Köler koostanud Tartu prokuröri abile pisut pikema kaebuse dr. Hermannist tegevuse kohta, kuid hiljemini selle dokumendi äärele kirjutanud: „Midagi sellesarnast pole ma ära saatnud.“

Samal ajal avaldas venestajate leht E. Kirjam. Seltsi 2. märtsi üldkoosoleku puhul juhtkirja, milles öeldakse ms.:

Kui see selts minevikus oma sihte ei saavutanud, siis on käesoleval ajal kooliuuendus, mis on rahva saksastamise võimatuks teinud, seltsilt suurel määral isegi olemasolu mõtte võtnud. Mille peale on seltsi tulevane tegevus juhitud, millise üksiktõu vastu kavatakse ta edaspidi võidelda?... Nagu teada, hoideti jaanuarikuu koosolekul dr. Hermannist juhatusel seltsi eestseisusest ja seltsist välja ainsa venesõbralise eestikeelse ajalehe toimetaja Kõrv....

Ülemal-esitytu põhjal on seltsi politika tema uue koosseisu juures ja tema tulevase tegevuse iseloom arusaadav. Seltsist balti separatistlikule väimule vaenlike elementide väljakihutamise määrab ja selgitab meile kohe seda iseloomu... Muide tuleb öelda, et vaade mitmesuguste rahvaseltside otstarbekohasuse kohta hakkab viimasel ajal juhtivates ringkondades selguma... Jõulises riigis peab olema ainult üks rahvuslik enesetunne. („Kolõvanj“ 7. III 1892, nr. 54.)

Need olid küllaltki selged sõnad. Kuid nädalapäevad hiljemini tõi sama leht veel 2. märtsi koosoleku kirjeldise ja lisis selle lõppu:

Salakaebuse põhjal suleti valitsuse poolt eesti Aleksandri-kooli abikomiteed. Nüüd, nagu näha, läheb lugu pisut teises järjekorras, vastavalt parteide vastupidisele järjekorrale: ründavaks pooleks on nüüd pastorite, baltlaste erakond, end kaitsvaks vene, õigeusklik erakond. Hurda ajal lendasid salakaebused, aga Köleri ajal koostatakse protokolle

vastaste poolt põhikirjast ja seadusest üleastumise puhul. Tähendab, asjale kavatsetakse anda seaduslik käik. Olgu kuidas on, kuid riigi põhimõtete ja Vene politika seisukohalt on sel maal vaevalt soovitatav juba erakondade võitlus ise, mis sisendab rahvasse kahjulikku mõtete käärinist omapärase kultuuri nimel... veel vähem on soovitatav erakonna võit, kes kuulutab enese rahvuslikkude piüete väljendajaks... Oleks aeg, nagu näha, lõpp teha rahva demoraliseerimisele ja mõtete segamisele. („Kolõvanj“ 13. III 1892, nr. 59.)

Need olid veelgi selgemad sõnad!

Sellal oli Köler juba ammu Peterburisse tagasi jõudnud. Sealt saatis ta 17. märtsil seltsi teisele abiesimehele J. Truusmann'ile Tallinnasse kirja, mille venekeelne mustand on Köleri kogus: „Nagu Teile teada, hakkas Tartus oleva E. Kirjam. Seltsi abiesimees hr. dr. Hermann 4. jaanuarist peale seltsi põhikirjast üle astuma. 2. märtsil juhatas ta kõigi eestseisuse liikmete soovi vastaselt seadusevastast koosolekut. Kuna mina asukoha kauguse ja mitmesuguste teiste põhjuste pärast ei saa tarvilikul määral seltsi tegevusest osa võtta, siis olen sunnitud paluma Teid E. Kirjam. Seltsi asjade seaduslikku ajamist enese kätte võtta.“ Selle ametliku paberi teisel pool on, samuti vene keeles: „Kas on protokollid [Liivimaa kubernerile] Zinovjev'ile saadetud ja samuti ka protokollid prokuröri abile Tartus? Oleks hea saata nendele (anonüümselt) ka 2. märtsi koosoleku kirjeldis „Kolõvanis“ nr. 59, mis punase pliiatsiga alla kriipsutatud. Sellesama peaks saatma lõppekonna kuraatorile N. A. Lavrovskile Riiga.“ Selle peale vastas Truusmann 23. märtsil, et ta Riia ringkonnakohtu prokuröri abile Tartus kaebuse Hermann'i peale saatnud ja sellest ühtlasi E. Kirjam. Seltsi juhatuseteatanud.

9.

Uuendusmeelsed olid pärast märtsikuu üldkoosolekut esialgu võidutujus. Ja selleks oli neil ka põhjust: nad olid seltsi tegelikult üle võtnud ja venesõbralise eestseisuse kõrvale tõrjunud. Oldi kindlad, et järgmine koosolek saadakse Tartus 9. mail kokku kutsuda, nagu oli otsustatud 2. märtsil dr. Hermann'i juhatusel. Ja plaanitseti koguni senise eestseisuse vastutuselevõtmist. Kuid just sama eestseisuse ametlikkude sammude tõttu hakkas uuendusmeelsete tuju varsti langema ja muutus mõnel mehel lõpuks paanikaks. Ning sellekski oli põhjust: ses politseiiriigis ei tähendanud seltsi liikmete enamiku arvamus kaugeltki veel kõike. Seda meeoleolu muutumist võisime juba varemini asteastmelt jälgida, kuigi jäid arengusse mõned lüngad. J. Köleri kogu uued materjalid pakuvad nüüd lisavalgustust.

Nagu teame, on Hermann märtsi lõpus 1892 Kölerile mingi seletus- ja vabanduskirja saatnud. Seda kirja pole meil veelgi

tarvitada, kiüll aga oli Köleri poolt 26. märtsil saadetud vastus juba varem inigi tuttav. Selles ähvardas seltsi esimees Köler esimest abiesimeest Hermanni ja soovitas teiselt abiesimehelt Truusmannilt, kellele asjaajamine üle antud, andeks paluda; „ei taha Teie seda mitte, siis pole võimalik Teid aidata“ ametliku vastutuselevõtmise puhul. See ähvardus mõjus Hermannisse masendavalt: ta kutsus 28. märtsil eestseisuse tulise rutuga kokku ja teatas, et presidendiameti maha paneb. Kaaslaste pealekäimisel jäi ta ometi poolenisti kohale, kogus nende nõuandeist julgust ja vastas 29. märtsil Kölerile võrdlemisi resoluutses toonis. Kuigi ta siin tagasiastumist mainib, on pearõhk pandud ometi omapoolseile ähvardusile:

Te annate minule nõu, Truusmanni poole pöörduda ja temalt andeks paluda, siis oleks võimalik, et ta protsessi katkestab, mida Teie ülesandel minu vastu ajab. Tõepoolest, ülialgupärane soov! Kuis peaksin ma inimese ees kotiriides ja tuhka pea peale raputades lamama, kellele ma elus ja isegi ühtainust vildakat sõna pole öelnud ega ühtki ebameeldivat mõtet väljendanud!... Tahab ta palja lõbu pärast minuga protsessida... siis võin ma temale vastata ka ainult protsessiga. Seal pole ühtki teist teed... Kahjuks pole minu advokaat kaebekirjaga veel lõpule jõudnud. Ma ootan ära, nii pea kui mind kohtusse kaevatakse, vastan ma oma kaebusega. Denuntsiatsioonide vastu võtan ma samuti omad abinõud tarvitusele. Ainult Teie võite selle protsessi tagasi võtta. Ei tee Teie seda mitte, siis pean ennast kaitsema, ma ei lase ennast niisama lihtsalt maha tallata.

Minu nõu ei võta Teie vastu, olgugi et see Teie eneste huvides oleks kasulik. Praegu oleks lihtsalt õige silmapilk 9. maiks koosolek kokku kutsuda ja kõik vaenus jätta. Teile pole ju viimasel koosolekul midagi juhtunud, ei ole Teid tagandatud ega Teist tagajärele halba sõna öeldud. Andke seltsile vabadus, mis tal 20 aastat on olnud... siis ei juhtu ei Teile ega kellelegi teisele midagi ebameeldivat...

Tahate Teie aga kõige peale vaatamata ainult igavesti viha kanda ja koosolekuid maksusetuks tunnistada, siis olen ma sunnitud härra kubernerile seletuse andma ja tõestama, et ka Teie presidendiiks valimise juures ja igal koosolekul ning seltsi asutajategi hulgas üliõpilasi on olnud, sellepärast siis ka Teie valimine ja kõik koosolekud maksusetud on. See oleks muu kerge ja ilma hädaohuta. Nii on siis minu nõu: kutsuge harilik koosolek kokku, ja jätke vaenus, siis võib veel kõik heaks saada. Teisi teid ei ole.

Köler ei vastanud sellele kirjale. Nähtavasti ei võtnud ta Hermanni ähvardusi üldse tõsiselt. Ja teiseks oli teda vahepeal hoiatatudki vastamast, nagu hiljemini näeme. Siis kirjutas Hermann talle 6. aprillil uuesti, ja nüüd juba hoopis teises toonis:

.... 31. märtsil kutsuti mind politseimeistri juurde. Seal teatati mulle... et tema ekstsellents härra Liivimaa kuberner hr. Kõrvi väljaheitmise on tühistanud ja nimelt põhjused: 1) sellepärast, et väljaheitmine päevakorras polnud ja 2) et 1887. a. 27. jaanuari eeskirja pole silmas peetud [s. o. et üliõpilased ilma rektori loata koosolekust osa võtsid]. — Juba enne seda kõnelesin ma härra kuberneriga ise, ja ta käskis, et see asi veel kord ette peab tulema ja nimelt järgmisele koosolekul. Ta polevat mitte, ütles tema ekstsellents, nõuks võtnud seltsilt

liikmete väljaheitmise õigust ära võtta, kuid see peab sündima seaduse järele.... Siis seletas ta, et kui selts tahab koosolekut Tallinnas pidada, siis enne temalt, Liivimaa kubernerihärralt, resolutsiooni peab tooma.

Teatan kõigest sellest Teile, kuna arvan, et Te selle järgi saate talitama. Ma usun, et härra kuberner Teile mitte ei keela koosolekut Tallinnas pidada, kui temalt seda palute. Mina pole Teil tulevikus enam tee peal ees. Olen ainult sellepärast lubanud enesel mõnes asjas Teie vastu teisel arvamisel olla, et uskusin nii seltsi kui ülemusega ühel nõul olevat. Kuna ma aga nüüd näen, et härra kuberner teisel arvamisel on, — ja tema vaade on ju ainuüksi mõõduandev seltsis, mis tema juhatuse all seisab, nagu kõik seltsid Liivimaal, — siis astun ma otsekohe tagasi ja tunnistan hea meelega, et ma arvamise mõju all olin, mis kompetentne polnud.... Isikliku vaenu või viha pärast Teie vastu pole ma talitada tahtnud.... Üldse pole ma Teie vastu midagi teha tahtnud. Kui ma Teid kuidagi vastu oma tahtmist olen haavanud, siis olen ma valmis vabandama ja Teilt andeks paluma. Pean veel tarvilikuks öelda, et ma kunagi pole Teie vastu agiteerinud.... Ei enne ega pärast koosolekut pole ma Teie vastu mingeid samme astunud....

Ma pole seda [Kõrvi] väljaheitmist tahtnud, aga tal endal on vähe sõpru seltsis.... Mul pole midagi selle vastu, kui ta praegugi seltsi jääb, pärast seda, kui härra kuberner ta tema õigustesse on tagasi kinnitanud. Ma sulgen enese ise välja. Olen oma eksituse pärast küllaldaselt karistatud. Nagu näha, ei taha aga Teie sõbrad enne rahule jääda, kuni ma hävitatud olen ja minu lapsed nalga nõrkevad, sest veel täna sain ma kuulda, et selleks pingutusi tehakse, et minult mu niikuinii väikest leivapalukest ära kiskuda. Tehtagu seda! Mina pole Kõrvi välja heitnud, vaid enamik. Ma tahtsin vaid seltsi suuremaks teha, et tal rohkem jõudu oleks oma ülesandeid põhikirja järgi täita. See mul ei õnnestunud. Õnnestugu see Teil!

Köler ei vastanud sellelegi haledale kapituleerumiskirjale. Kuid jättes Hermanni ahastama on ta ometi kohe Truusmanni poole pöördunud ja nõudnud, et see oma kaebuse tagasi võtaks. Ja see vastab talle juba 15. aprillil: „kaebust tagasi võtta — ei ole enam tarvis.... sest kaebus on prokurori abilise poolt tagajärgedeta jäetud, sest et Dr. Hermanni tegudes kaelakohtu nuhtluse märkisi ei ole leitud.“ Kuid sellest ei kuulnud Hermann ise midagi ega vabanenud hirmust! Nii muutus draama juba farsiks.

Teiselt poolt, kuigi Hermann oli täielikult alla vandunud, pidasid uuendusmeelsed teda ikka veel eneste juhiks ja asetasid temale lootusi. Sest teatades nii Kölerile kui kubernerile oma lahkumisest seltsi eestseisusest ei usaldanud ta seda siiski oma kaaslastele teatada. Ja nende pealekäimisel ajas ta vähemalt näiliselt seltsi asju ikka edasi, kuigi juba sobitaval kujul, julgemata Kölerile enam mingit opositsiooni teha. Nii kirjutas ta 15. aprillil jälle Kölerile: „Kuigi ma enese Kirj. Seltsist lahti ütlen, siis ei jäta liikmed mind sellega rahule, vaid nõuavad üht koosolekut, nagu iga aasta takistamata koosolekut on olnud.“ Ta pakub oma lepitavat vahetalitust ja koostab koosoleku päevakorra, millest kõik riiküsimused välja jäetud. „Ma võtaksin enese peale härra dr. Ostrovit mõjutada, et ta oma kaebust ei esitaks, ja koosoleku

neid rahustada, kes Kõrvi veelkordset väljaheitmist nõuavad.“
Ja edasi:

Eestseisusse ei jää ma enam mingi tingimusel. Kõigi tundemärkide järgi tahetakse seltsis minu asemele Grenzsteini panna, kuna ustakse, et tema seltsi paremini kaitseks kui mina, kes ma Teie vastu järelandlik olen. Seltsi liikmete enamik on juba kord arvamisel, et Teie seltsi tahate kinni panna ja, mis ju sama on, seda kaua aega enam kokku ei kutsu, samuti kui kõnevabadust ei anna. Tõendage vastupidist, siis langeb seltsi usaldus jälle Teie osaks. Mina ei taha edaspidi enam seltsi asjadesse segada.

Kuid seegi diplomaafia ei aidanud. Kõler ei vastanud sellelegi kirjale.

10.

Peale Hermanni pommitasid 1892. a. märtsikuu lõpus ja aprilli alul teisedki Kõlerit kirjadega, et saada teda oma nõusse. Seda tegi näiteks Hermanni sugulane, vana laadi tegelane G. Goldmann, kes Kõlerit sõbralikult noomis ja isegi pühakirjale toetudes manitses järeleandmisele. Kuid eriti huvitavad on Hugo Treffneri kirjad, mis omalt poolt seletavad Kõleri osutatud umbusku ja karmust Hermanni vastu. Selle kõrval aga iseloomustavad nad enam kui hästi nii Treffnerit ennast kui tema mõtteosalisi.

Kevadtalvel 1892 vallandati Tartu tsensori kohalt Eugen Jannsen ja samuti pidi tema vend Harry mingisuguste repressioonide all kannatama. Võttes lähtekohaks need teated kirjutas Treffner 28. märtsil Kõlerile:

Härra professor, kui Te nii ettevaatlik olete, et minu kirja pärast läbilugemist ära põletate, siis ütlen ma Teile avalikult: härra Liivimaa kuberner on vene asjale palju suurema teene teinud, kui ta vahest aimabki, kõrvaldades kaks balti sammast balti kojast....

Aga mis aitab see, asi on vaid poolikult täide saadetud. Adolf Grenzstein ja dr. Hermann külvavad väsimatult balti seemet, mis on „luterluse ja eestluse“ firma all härrandlikult orastanud.

Sellest seemnest on toredad balti puud kasvanud, nooremad härrad ametnikud, õpetajad ja üliõpilased. Paljud pastorid, doktorid on valmis Baltia katust kindlasti kandma, need on rohkearvulised sambad, mis mõlema Jannseni kadumist vaevalt märgata lasevad. Tahetakse aga takistada Baltia juurdekasvu hirmuäratavas suuruses ja arvulises ulatuses, siis peab mõlemad mürgiapteegid ja mürgisegajad „Olevik“ ühes Grenzsteiniga, „Postimees“ ühes Hermanniga kõrvaldama. Nende pattusid on terve leegion. Paha on, et nende lehed vähem kardetavat mürki avalikult eesti noorsoosse immutavad. Palju pahem on, mis „Oleviku“ ja „Postimehe“ kontoris ja toimetuses vanadele ning noortele kõneldakse. Ligikaudu riigivastaseid vaateid levitatakse „luterluse ja eestluse“ sildi all.

Ükskord võib, kui see nii edasi kestab, eestlaste häbiks juhtuda, et need balti bandiidid midagi säärast lahti lasevad, mis eestlasi igaveseks teotab. Ka meid kahtlustatakse siis ühes nendega, nagu seekord, kui Hurda õpilane [!] Dido lollusi tegi.

Kas ei peaks me parem mõõduandvas kohas seda eesti rahva haiget kohta teatavaks tegema ja seda karmide abinõudega laskma arstida ning välja põletada.

Parem võivad peasiüdlased langeda, kui et rahvas selle all kannatab.

Säärane mõttesuund oli Kõlerile ometi vastuvõetamatu. Ses vaimus on ta nähtavasti Treffnerile ka vastanud. Järgmises, dateerimatus kirjas püüab viimane kõike naljaks pöörda: ta tahtnud „baltlaste alatust ja väiklust ainult kuidagi järele aimata või järele ahvida“. Siis pistab ta Kõlerit meelitavalt ülistama — ja lõpetab jälle kahtlaste mõttekäikudega:

Viisakad inimesed imetlevad Teid ja Teie õilsust ja Teie õiget elu- ja ilmavaadet ning Teie eksimatut poliitilist takti.

Oleks aga ainult ükski neist mõõduandvaist baltlasist korralik, siis oleksite Teie nende poolt veel rohkem tunnustatud kui meie poolt, sest et Teie baltlasi olete tagasi hoidnud paljudest rumalustest, mille eest need-sinased oleksid tagandatud või kinni pandud. Baltlased peaksid panema Teile mälestussamba kuldse pealkirjaga: Rahva parim õpetaja.

Härra professor! Teie kiri on, sõprade vahel öeldes, üks suurepärase teravmeelsuse ja mõttekülluse tõendus; kui baltlastel veel kübetki mõistust on, siis peaksid nad härra professorit tema mõtlemissviisi pärast kui aumeest imestama. Aga — ärge parem siiski kirjutage baltlastele, sest kui politsei kord baltlaste korterid läbi otsib, siis leiab ta ilmaaegu Teie kirju, mis osutavad, et Teie üldse nendele kaabakatele olete kirjutanud. Siin Tartus ustakse, et majade läbiotsimine peabaltlaste juures võidakse ette võtta — aga palun mitte kellelegi seda öelda. —

Härra professor! Dr. Hermann olla Teile kirjutanud, et ta abipresidenti ametist tagasi astub. Saatke mulle lahkesti sõnasõnalised koopiad Hermann'i kirjadedest, mis Teile pärast koosolekut 2. märtsil 92 on saabunud. Palun, palun, võtke vaevaks neid viimaseid koopiaid mulle saata, ma töötan siis „meie hea asja“ jaoks selgel alusel. — Palun! Palun!

Härra professor! praegu... tuli keegi minu poole ja ütles, et dr. Hermannile ta sõbrad on hirmsasti kallale tunginud, sellepärast et ta Teile on kirjutanud, et ta abiesimehe ametist ära astub. On Hermann öelnud ja kirjutanud, et ta ära astub, siis peab ta ka minema. Kirjutab Teile Hermann, et ta jääda tahab, siis ärge hoolige sellest midagi. Laske „Valgusel“ ja „Virmalisel“ kohe see teade tuua, et „Hermann on ise ära öelnud“. Rumal on Hermann, et ta ise tagasi tõmbus, nüüd ei kõlba ta enam märtriksi. Palun Hermann'i tagasiastumise kirja koopiat.

Eraldi hoiatab Treffner, et Kõler midagi baltlaste heaks ei teeks ja mitte kellegagi ei räägiks, sest „kõik, kes Teie juurde tulevad, lobisevad edasi, mis Teie kõnelete, ja see toob kahju“.

Need Treffneri kirjad ei vaja enam iseloomustamist. Olgu ainult märgitud, kuidas Treffner oludevõõrast Kõlerit igapidi püüab takistada vastastega isegi mõttevahetusse astumast. Teiselt poolt huvitab meid Treffneri materjalide kogumine mingite salapärase sammude astumiseks kahtlase „hea asja“ kasuks. Kas Kõler talle Hermann'i kirjade koopiad saatis, seda me ei tea. Kuid igatahes on kindel, et ta Hermann'i tagasiastumist abipresidenti ametist avalikult teatavaks ei teinud. Näib nii, et ta oma sõprugi täielikult ei usaldanud ja meelsamini äraootavat taktikat jälgis.

11.

Aprillikuu teisel poolel selgus uuendusmeelsetele lõplikult, et neil täitsa asjatu on dr. Hermannile loota. Siis pöördusid nad

temast mööda minnes otseselt Köleri poole. 24. aprillil läks talle Tartust ühine kiri, milles tungivalt palutakse, et ta seltsi koosoleku 9. maiks kokku kutsuks. Kui varemalt kavatseti Kölerit sel koosolekul just vastutusele võtta, siis räägitakse nüüd hoopis teises toonis:

Pealegi on Seltsi liikmetel see soov Teiega, kõrgeste auustatud Presidendi Härra, 9. mail täitsa ära leppida ja kõik ära unustada, mis Seltsi ja Teie vahel on olnud, kuid üht aga paluvad liikmed, et Teie edaspidi neile ka omalt poolt haiget ei teeks. Ka selle eest seisavad allnimetatud liikmed, et Dr. Ostrov ega keegi teine kaebdust Teie vastu Seltsi ees mitte ette ei saa tooma, kui Teie ise 9. maiks Tartusse Seltsi juhatama tulete.

Alla on kirjutanud 28 E. Kirjam. Seltsi uuendusmeelset liiget, nende hulgas A. Saal, P. Org, T. Riomar, Joh. Liiv, K. E. Sööt, H. Prants, P. Grünfeldt, A. C. Norrmann, J. Lellep, A. Rennit, J. Tõnisson, H. Einer, G. Goldmann.

Köler vastas 2. mail A. Saalile nagu esimesele allakirjutajale: Ta olla leppimise asjus kirja saatjatega täitsa ühel nõul. Kuid 9. mai koosolek ei võiks ometi kahe eelmise koosoleku protokolle kinnitada. „Sellega läheks asi veel enam sassi kudas ta juba on sest iga üks Kirj. Seltsi liikmetest, kes mitte Teiega ühes nõus ei ole võib meid kohtu alla viia.“ Kui kuberner juba 4. jaanuari koosoleku otsused on tühistanud, seda hullem on siis lugu 2. märtsi koosolekuga. „Selle koosoleku osavõtjad peaksid rõõmsad olla et neid mitte kohtu alla ei pärita... Osavõtjate kasu nõuab et see koosolek oma otsustamistega koguni unustusse jäeks.“ Et nii Köler ise kui ta vastased kubernerile oma seletusi saatnud, siis tulla ka ära oodata, mis viimane otsustab. Seni ei võivat eestseisus, veel vähem keegi teine koosolekut kokku kutsuda. „Kellel tõsine Kirj. Seltsi elu kui rahva haridus südame peal on, se teeb omas vagusas kambris, ses asjas tööd ja sellel pole seks ruttulist suurkoosolekut tarvis.“

Nii keeldus Köler koosolekut kokku kutsumast. Kuid Saal kasustas juhust, et talle seisukorda lähemalt selgitada, ja saatis 6. mail pika kirja. Ta näitab, et E. Kirjam. Selts nende sisetülide pärast täitsa varjusurma on langenud. Seltsi esimeestest ja kirja-toimetajaist pole enam ühtegi Tartus ning seltsi asjaajamine seisab täielikult. Seltsil on suured võlad kaelas, kuid keegi ei rahulda võlausaldajate nõudmisi. Nii mõnigi tahaks liikmemaksu tasuda, kuid keegi pole volitatud seda vastu võtma. Seltsi majas on kaks teist seltsi korteris, kuid ei maksä mingit üüri ja toimivad kui peremehed. Järjekordne võidupidu jääb sel suvel pidamata, sest et keegi seda ei või korraldada. Aastaraamat jääb juba teist aastat ilmutamata, sest et selle toimetajat pole kinnitatud. „Kõrgeste auustatud Presidendi Herra, kas need ei ole põhjused, mis koosolekut tingimata tarviliseks teevad! Seltsi liikmetel ei ole mingit muud mõtet koosoleku soovimise juures, kui ainult Seltsi kasu,

mis neil kõigil sojalt südame peal seisab. Ja kui selle vastu seistakse, siis otsivad nad vahest sealt põhjuseid, kus neid ei ole. Et Dr. Hermann nüüd nii aruldasel viisil Seltsist on lahkunud, siis ei või paremat aega rahuliseks ja lepliseks asja ajamiseks enam tulla kui praegu on.“ Mis aga puutub eelmistesse koosolekutesse, siis — „Meil on see üks kõik, milleks Teie olnud koosolekuid peate, kas seaduslisteks ehk seadusevastalisteks — meie palume ainult Seltsi kokku kutsuda, et hädast tarvilikud Seltsi asjad joonde seatud võiksivad saada.“ Koosolek peaks nüüd kõige hiljem juunikuul olema.

See asjalik selgitus mõjus nõnda Kõlerisse, et ka tema ikka enam ja enam hakkas kalduma uue koosoleku kokkukutsumise poole. Ses mõttes kirjutas ta 25. mail Jõgeverile ja kohe järgmisel päeval abipresident Truusmannile: Tartlased olla Saali väite järgi leplikul meeleolul ja neile ei tulla uueks vaenuks põhjust anda. Juunikuul tuleks koosolek pidada ja Tartu jaoks abipresident valida. Kuberneril otsus 2. märtsi koosoleku protokollide kohta võib liiga kaua viibida. Liiatigi võib see ainult sama olla, mis 4. jaanuarigi koosoleku otsuste puhul: ei ole maksvad, sest nende tegemisest on üliõpilased osa võtnud. „... sellega võime iga ühe käratseja suu kinni panna kes kolme viimsete koosoleku otsuste peale toetada katsuvad“.

Truusmann on seda Kõleri kirja J. Kõrvile näidanud, sest viimane vastab 29. mail Kõlerile, kuna me aga Truusmanni enda vastust kuskilt ei leia: Seltsi kokkukutsumist enne kuberneril otsuse saabumist ei või heaks kiita. Ühtlasi: „Saali kirjad saavad sellesamas väärtuses olema, nagu tema ise — ei ole usaldada! S a a l o n G r e n z s t e i n i t ö ö r i i s t ! . . . B a l t l a s t e l e j ä r e l e a n d m i n e o n i k k a p a h a v i l j a k a n n u d.“

Need kahtlustused ei näi Kõlerit ometi täitsa veenvat: veel juuli keskpaigu mölgutab ta koosoleku peatsest kokkukutsumisest ja kirjutab sellest jälle Truusmannile. Kuid siis tuleb vahele hoopis ootamatu takistus: süütõendised Saali kohta on leitud, teda ei tule tõesti usaldada!

Kõnesoleva ajastu provokatsioonide hulgas on erikoht ühel Narva episoodil. Nagu Kõrv oma võistleja Järve „Virulase“ hävitas ja sedasama Grenzsteini „Olevikuga“ piüdis teha ning nagu Grenzstein omalt poolt „Postimehele“ hauda kaevas, nii pandi „Virmalise“ toimetajate Jüri ja Jaan Reinwaldi poolt toime atak „Oleviku“ abikontori pidaja H. Paabu vastu Narvas. Juulikuul lõpul 1892, just kuberner Šahhovskoi Narvas viibimise ajal, korraldati Paabu juures läbiotsimine. Reinwaldide osavõtt sellest aktsioonist oli juba varemalt umbkaudu teada. Nagu näeme nüüd Jüri Reinwaldi pikast kirjast 28. juulil Kõlerile, võeti see läbiotsimine ette just Reinwaldide pealekaebamisel ja nemad olid ka Paabu

juurest leitud paberite esimesed läbivaatajad ning seletuste andjad. Saak polnud küll kesteab kui kohutav: mõned Saali ja Grenzsteini kirjad, milles puudutati E. Kirjam. Seltsi asju ning anti juhtnõore kohapealseks seltsi tegevuseks. Kuid sellest oli küllalt, et siduda teineteisega E. Kirjam. Seltsi sisetülid ja Narva tööliharahutused ning teha ikka veel rahvuslaste nimekirjas seisev Grenzstein kõigi kurjade plaanide peameheks.

Kuidas need keerdkäigud E. Kirjam. Seltsi kriisi lahendust mõjustasid, seda näeme Köleri kirjast 31. juulil Truusmannile:

Nüüd on suur tüli Narvas lahti... asi on se et tartlaste poolt Sis. Ministeriumisse suur kaebtus Virmalise toimetaja peale tõstetud kui oleks tema suur Riigi valitsuse vastu mässaja... Ministerium on asja järelekuulamise alla pannud. E[estimaa] Gubernör omalt poolt on asja järel uurinud ja kirjad Grenzsteini kui herra Saali poolt kätte saanud mis selgustavad et need herrad Kõrvile kui Reinwaldile hauku kaevanud nüüd aga ise sisse langenud. Selle järel on vistist parem asja selguda lasta mis läbi ka K. seltsi asi liikmete seas selgub, mis tarvis suurkoosoleku kokkukutsumisega mitte ruttada.

Vaevalt olid uuendusmeelsed Narva lugudest lähemalt informeeritud, või kui olidki, siis rahunesid nad septembrikuu alguseks. Vähemalt asusid nad siis uuesti üldkoosoleku kokkukutsumist nõudma. 6. septembril saatsid nad ses asjas Kölerile ühise palve, millele oli jälle alla kirjutanud 28 seltsi liiget, kuigi mitte küll just needsamad, kes olid alla kirjutanud esimesele kirjale. Nad põhjendavad oma nõudmist samade praktiliste motiividega, mis oli Saalgi varemalt Kölerile esitanud. Kiri on kõigiti viisakas ja leplik. „Kuulge Seltsi liikmete palvet, kes omalt poolt kõik tahavad teha, et Selts jälle rahulisel viisil tööle võiks hakata...“

Ka nüüd oli esimeseks allakirjutajaks A. Saal. Kuid nüüd ei asunud Köler temaga enam mingisugusesse kirjavahetusse. Ja vaikimises kulus aeg hilissügiseni, mil etendati E. Kirjam. Seltsi draama viimne vaatus.

12.

„Tartlased on toored ühelt poolt ja laisad teiselt poolt...“ kirjutab Köler 26. oktoobril 1892 Truusmannile, mõlgutades jälle seltsi kokkukutsumise võimalustest. „Tahavad Tartlased seltsi kaotada ega ma teda siit ei jõua alal hoida[;] üle seda ei ole ma 2 Märtsi koosolekud veel ära unetatud, nii et mõttelda ei voi Tartu minna uueste koosolekud juhatada. Kui ka teil võimata sinna sõita siis peavad tartlased isi oma tarkusega koosolekud toimetama.“

Ometi hakkas nüüd asi lõpuks liikuma. Jaan Jõgever oli kevadtalvel Tartusse tsensoriks määratud. Tema E. Kirjam. Seltsi eestseisusest lahkumise teadaanne tunnistati olematuks, sest et eestseisus seda ametlikult polnud vastu võtnud. Köler volitas ta

14. novembriks seltsi üldkoosolekut kokku kutsuma ja juhatama. Ning ta asuski suure energiaga ülesande kallale, lootes äärmise seaduslikkuse jälgimisega seltsi asju lõpuks ometi rööpasse seada. Kuidas lugu tõeliselt läks, seda tunneme juba enam-vähem üksikasjaliselt: koosolek ei tunnustanud hoopiski mitte Jõgeveri juhatamist ja ta oli sunnitud selle lõpetama. Siis valis koosolek dr. M. Ostrov'i uueks juhatajaks, tunnistas kogu senise eestseisuse tagandatuks ja määras järgmise koosoleku 2. jaanuarile 1893, kus vana juhatatus oleks pidanud aru andma oma tegudest. Seniks määrati aga seltsi asjade ajajaks neljaliikmeline komisjon. Jõgeveri enese vastu tarvitati koosolekul poolenisti vägivalda: ei lastud tal enne lõppu lahkuda ja püüti seltsi dokumente temalt väevõimuga kätte saada.

Kolm päeva pärast koosolekut, 17. novembril saatis Jõgever president Kõlerile pikema kirja-aruande kõige selle kohta, mis oli sündinud. See kiri on järgmine:

Kirjameeste Selts on hullumajaks saanud! Kurb aga tõsi. Ma ei hakka koosolekust pikemalt kirjutama, ta oli peaaegu karva pealt seesama, mis Märtsi kuus. Midagi ei aidanud. Teie leiate koosoleku kirjelduse Valgusest, kuhu ma ärakirja protokollist saatsin. Nagu Teie Märtsi kuus, nii pidin ka mina koosoleku enneaegu lõpetama. Seltsi asja ma ei parandanud karva pealt, aga ise sain ma hää tüki targemaks. Selts muutub mässajate koguks, ei tahaks niisugust sõna seltsi kohta tarvitada, kelle heaks ma aastate kaupa olen tööd teinud, s. o. armastanud, ometi on asi nii kaugel. Ma ei täitnud oma lubamist ja ei teatanud, et Teie vastutamist niisuguse Seltsi eest enese peale ei võta ja ameti maha panete, ma ei täitnud seda meelega, sest siis oleks sellel hullude kogul põhjust olnud omale uut seaduslist juhatajat valida, kuna nad seda mitte ei pia saama. Teie võite ju, kui koguni tüdinenud olete ja ennast vastutamise eest soovite peasta, ameti täieste Truusmanni kätte anda ja tema teada ametist lahkuda, tema võib siis õigel ajal seda edasi teatada. Aga enne oleks Teie abi veel tarvis. Määratsejad on ühe komitee valinud — pärast koosoleku lõppu, — kes eestseisuse asemele peab astuma ja Jaanuari kuuni Seltsi asju toimetama ning Seltsi Jaanuari kuuks kokku kutsuma. Komitee hulgas on Undi ainukene seadusline Seltsi liige, Saal ja Kuuse on pettuse teel Seltsi tänavuaastased liikme kaardid enesele saanud, ning 4:jas, Ostrov, sai koosoleku ajal Seltsi liikmete arvust välja heidetud. Et sellele komiteele võimatumaks teha lehtedes kokkukutsumisi avaldada, tahtsime meie politseimeistrile Eestseisuse nimel teatuse saata, aga tuli välja, et Sachs ainult Seltsi koosolekuni oli Eestseisuse juhatajaks volitatud, sellega meil juhataja puudus, ning ametlist kirja Eestseisuse nimel oli võimata sisse anda. Hra Sachs pidi eile era viisil asja lugu polizeimeistri herrale teatama, määratsejate kuulutus on aga siiski eilastes lehtedes ilmunud; vististe sai ta enne lubatud, kui hra Sachs Polizeimeistriga kokku sai. Ja ometi ei tohi Selts selle kuulutuse peale kokku tulla. Määratsejad ei võitle mitte Eesti keele ja kirjanuduse eest, mis ju arusaadav ja, minu poolest, vabandatav oleks. Sarnasel korral võiksime ju meie tagasi astuda ja Seltsi nende kätte jätta. Määratsejad võitlevad selleks, et kirikherradele üht kohta muretseda, kus nad seaduslikul teel ilma valitsuse järele vaatamata võiksid kokku käia oma riigi vaenulisi plaanisid läbirääkimas ja rahvast üles ässitamas. Selle jauks ei ole mitte Eesti Kirjameeste Selts. Koosolek piab takistatud saama, mill teel,

ei tea ma praegu veel sugugi. Kas Teie ei leia nõuu? Ma kirjutasin ka Truusmannile. Tema on ka pooliti nõuuta. Kas ei oleks kõige parem, kui Teie Eestseisuse nimel kuulutaksite, et kõik, pärast 14 Novembri kuu päeva ilmunud ja ilmuvad kuulutused, mis ilma Teie nimeta on, mitte Kirjameeste Seltsi poolt välja ei lähe, ning Kirjameeste Selts sellel teel kokku kutsutud inimestele mitte Seltsi ruumisid ei luba. Siis ei saa inimesed eksitatud. Kokkutulejad piavad siis muidugi koosoleku Vanemuines ära ja saavad Seltsi varandust kohtu teel meie käest nõudma. Aga see võib neil ka kaela murda. Meil ei saa mitte liig raske olema selgeks teha, et nemad ühe ilma lubata koosoleku on ära pidanud. Nimelt tuleb Teil aga Eestseisuse nimel ehk küll oma allkirjaga kuulutus lehtedesse saata, muidu tuleb kohtusse-käimine, mis ju võimalik saab olema, Teie kaela. Eestseisuse otsust selles asjas nõudke Tallinnast, kuhu ma Truusmanni kätte Seltsi ja Eestseisuse protokollid saadan; Tartusse juhatajat volitada ei maksa. Eestseisuse liikmed on siin liig kartlikud, sest et tugi kustki poolt ei ole, kuna Tallinnas hra Truusmannil selle poolt hoopis teine asi on. Seal on abipresident, kirjatoimetaja, kassameister, võib siis väga hästi Eestseisuse kokku seada. Pealegi ei ole protokollid, mida ma suure vaevaga märatsejate käest jõudsin peasta, Tartus mitte kindlad. Praegu ei teata veel, et nad minu käes on, vaid otsitakse Kirjameeste Seltsist, kuhu keskööseti sisse püütakse tungida. Saavad nad teada, et protokollid minu käes on, siis saab neil kerge olema kohtuga neid minu käest välja nõuda, mida Truusmanni juures karta ei ole, ning on protokollid kord märatsejate käes, siis on neil kaunis kerge oma toimetustele seaduslist nägu anda. Ma saadan protokollid homme Tallinnasse.

Näeme, et Jõgevergi siin oma hariliku tasakaalu on kaotanud ja ainult viha tunneb inimeste vastu, kes tema seltsipäästmisplaanidele nii halastamatult kriipsu tõmbasid. Sellest siis tema väited uuendusmeelsete kavatsusest seltsist asutist luua, kus riigivaenulisi plaane sepsitsetaks ja rahvast üles hässitataks. Varsti jahtus ta küll ja vastas juba varemalt tuntud dokumendis Tartu politseimeistrile vabandavalt, et 14. novembri koosolek olnud pigemini lapsik mäng kui midagi kuriteolist.

Köler kirjutas pärast Jõgeveri kirja kättesaamist Truusmannile, nagu näha tema daatumita mustandist: „Ärge unustage ära Politseil Tartus teada anda ja K. S. maja 2. jan. kuu päevaks lukku panna lasta ja pitser peale, et vale koosolek seal ei võiks mõnda süüdi Seltsi nimel teha mida meie vastada ei jõua.“

13.

Eestseisuse asemele valitud neljaliikmeline komisjon toimis alul õieti energiliselt. Nagu kuulsime, suutis ta, enne kui politsei asja taipas ja eestseisus hoiatada sai, koosoleku 2. jaanuariks 1893 välja kuulutada. Samuti hakati süüdistusmaterjali koguma senise eestseisuse vastu. Nii saadeti 25. novembril Kölerile järgmine ülekuulamiskiri, mis kirjutatud A. Saali käega, kuid kannab „E. K. S. ajutise juhataja Dr. M. Ostrovi“ allkirja:

Eesti K. S. peakoosolek oli Eestseisuse poolt 14. nov. 1892 ajalehtede läbi Tartusse kokku kutsutud. Kokku tulnud Seltsi liikmed aga pi-

divad kurvastuse ja imestusega nägema, et juhatajatest ühtegi polnud ilmunud. Sellepärast oli koosolek sunnitud enesele ajutist juhatajat valima, kes siis ka järgmiseks koosolekuks 2. januariks 1893 E. K. S. liikmetele ette tulnud äparduse üle seletust kohustati andma. Sellepärast palun Teie käest, kõrgeste auustatud prof. herra Köler, mulle kui ajutiselt volitatud E. K. S. juhataja, lahkeste järgmiste küsimiste peale tulevaks koosolekuks kirjalist vastust anda, kui Teil, auustatud herra, ise mitte ei peaks võimalik olema, lähemale koosolekule tulla, ja suusõnal vastust anda:

1) Kas Teie, kõrgeauuline herra, olete E. K. S. II abipresidendile mag. Truusmannile õigel ajal teada annud, et Teie ise mitte koosolekut juhatama ei saa tulla, nõnda et tema seda oleks võinud teha.

2) Kas Teie olete 14. nov. koosoleku juhatajaks Seltsi liiget cand. Jõgeveri volitanud ja kui seda tegite, missuguse põhjuskirja punkti peale seda volitamist toetasite?

3) Nagu Tartu politseimeistri läbi kuulda on saadud, olla Teie, kõrge auuline herra, kõik E. K. S. presidendi kohused ja õigused hra mag. Truusmanni kätte annud. Missuguse põhjuskirja punktil on see sündinud?

Kui Teil, kõrgeste auust. herra, mitte ei peaks võimalik olema 2. januariks Tartusse Eesti Kirjam. S. koosolekule tulla, siis palun kirjalikku vastust E. K. S. kirjatoimetaja A. Saali adressi all Tartusse Raatuse uul. nr. 35 saata. Ei saa ma 2. januariks 1893 mitte vastust, siis pean Seltsile järgmisel koosolekul kui 14. nov. koosolekul valitud Seltsi ajutiste volinikkude juhataja seda asja Seltsile otsustamiseks ette panema.

Umbes samasugune kiri on saadetud Truusmannile, nagu see teatab 15. detsembril Kölerile. Truusmann soovib, et Köler üldse ei vastaks. Omalt poolt olla ta aga m. s. järgmist vastanud: „Kui need mehed, kes avitasid Teid Seltsi etteotsa tõusta, arvavad, et mina nende seadust ei ole täitnud, siis juhatage neile teed kohtumõistjate juure, aga kui nad arvavad, et mina kohust ei ole täitnud, siis teatan Teile, et minul ei ole vastamist oma südametundmise ees, veel vähem Teie, ehk nende meeste ees.“ Ühtlasi teatab Truusmann Kölerile: „Mina olen kõik juba toimetanud, mis minu võimuses on, et 2 Jan. 1893 a. koosolekut ei oleks.“

Ja lugu oligi nii: politsei keelas koosoleku pidamise kategooriliselt ega võtnud oma keeldu seltsi uute juhtide kõigist pingutusist hoolimata enam tagasi. Ning siis astus M. Ostrov sammu, mille hindamisel kaht mõõdupuud ei või olla. Nimelt kirjutas ta 29. detsembril 1892 Kölerile järgmise kirja:

Teie olete, kuidas mulle täna Tartu politsei poolt teada anti, selle eest hoolitsenud, et Eesti Kirjameeste Selts oma otsust mööda mitte 2. jaanuaril 1893. koosolekut ära pidada ei saa. Palun seega Teid tungivalt 2. januariks koosolekut juhatada ja ära pidama tulla. Ei tee Teie seda mitte, siis olete Teie Seltsi hauda mineku juures süüdlane ja saab rahvas Teid selleks pidama. Mina omalt poolt saan kui Teie vastane kõik tegema, et hra Goldmanni käest, Teie vekselt ära osta ja siis kui Teie võla nõudja etteastuma, niipea kui paras silmapilk mul selleks näib tulnud olema.

Valige kumba tahate!

Nii siis pidi nüüd, kus miski muu nõu enam ei aidanud, seesama ametist tagandatud ja vastutuselevõetud Köler jälle koos-

olekuloa nõutama ja ise koguni seda koosolekut juhatama tulema! Ning veel millise ähvarduse mõjul!

Seletuseks olgu öeldud, et Köler Kuntaugani mõisa ostmise tõttu rahalistesse kitsikustesse sattudes a. 1886 G. Goldmanni käest 3500 rbl. laenas ja selle eest oma mööbli ning kunstikogu pantis. Üldse olid tema vanaduspäevad võlamurede tõttu kibedad — ja nüüd ähvardati teda lõpliku ruineerimisega!

Et siin ainult sündmatu ähvardusega polnud tegemist, vaid et seda ka tõesti teostada püüti, seda näeme Köleri poolt järgmise aasta 10. märtsil Goldmannile saadetud kirjast, milles viimast südamest tänatakse, et see võlakirja pole edasi andnud. Ühtlasi ise-loomustatakse selle võlakirja nõudjat nõnda, et me seda siin ei või korrata. „Ma loodan et Teie ikki seks ausaks eesti meheks jäete kelleks ma Teid ollen pidanud ja mitte ei lase ennast minu kiusamise riistaks tarvitada.“

Kirjutame kurva ajastu kroonikat.

14.

Teatavasti langes E. Kirjam. Seltsi likvideerimine ja tema testamendi tegemine uuendusmeelsete ülesandeks. Kui vaadata likvideerimiskoosolekust 20. juunil 1894 osavõtnute nimestikku, siis selgub, et neist kolmekümnest osavõtnust kuulusid kaugelt üle poole kindlate uuendusmeelsete hulka; venesõbralised olid võitlusisu kaotanud ja ülejäänud olid niikuinii ilma kindlama seisukohata. Köler, Treffner, Kõrv, Jõgever, Truusmann ja teised, kes endise suunaga lähemalt seotud, puudusid koosolekult. Kõige selle tagajärjeks oli, et seltsi lõpetamisel kõik üksmeelselt ja leplikult toimusid. Koosoleku juhatajaks valiti uuendusmeelne V. Reiman, protokollijaks aga endise eestseisuse liige J. Jurkatam; samuti valiti likvideerimiskomisjoni liikmeiks uuendusmeelsed P. Org ja A. Saal ning endise eestseisuse liikmed G. Sachs, J. Pellberg ja J. Jurkatam. Kuid erakondlik vahe oli nähtavasti üldse tähtsuse kaotanud. Sureva seltsi testament tehti igatahes täitsa uuendusmeelsete vaadete kohaselt, ja seda peaaegu ühel häälel.

Et see nii sündis, see olenes peamiselt V. Reimani osavõtust. Kuid tema osavõtu-õiguse küsimus omakorda on keeruline. Sest ühelt poolt oli ta üldse ainsaks eestseisuse liikmeks, kes paari-kolme viimase aasta eest oli liikmemaksu tasunud, kuna muidu teised eestseisuse liikmed ja üle poole likvideerimiskoosolekust osavõtjaist seda polnud teinud ja nõnda siis õiguslikult ka seltsi liikmed polnud. Teiselt poolt oli aga just Reiman juba poolteist aastat enne seltsi kinnipanemist ametlikult seltsist välja astunud ja see väljaastumine pidi jõus olema.

Teatavasti tekkis V. Reimani konflikt E. Kirjam. Seltsi juha-

tusega 1891. a. suvel ühe J. Kõrvi „Valguses“ ilmunud provokatsioonilise kirjutise puhul. 20. oktoobril s. a. nõudis Reiman, et Kõrv vastutusele võetaks; kui see aga ei peaks sündima, siis lahkuvat Reiman eestseisusest ja seltsist. Muidugi ei tulnud Kõrvi vastutuselevõtmine tollal küsimussegi, ja president Köler andis 27. oktoobril käsu Reimani „palvet täita“ ja ta seltsi liikmete nimestikust kustutada. Kuid ometi näib asi kuidagi ripakile jäävat, olgugi et Reiman oma soovi tagasi ei võtnud ega hiljemini ka uuesti seltsi liikmeks ei astunud. Näib nii, nagu oleks just Reimani konflikt andnudki uuendusmeelsele erilist hoogu Kõrvi seltsist välja pressimisele asumiseks, kuigi nimeline põhjus oli nüüd teine. Igatahes seob Köler need küsimused ühes kirjamustandis Truusmannile 23. jaanuaril 1892, s. o. pärast seda, kui Kõrv oli juba seltsist välja visatuks tunnistatud:

.... kudas näha on Tartu Eestseisuse liikmed mitte V. R — oma tungiva palve järel Seltsi nimekirjast maha kustutanud, kes Seltsi oma jutlustega kahtlustab vaid Kõrvi ühes aastas välja heitnud.

Sest näete et E. K. S. rahu nõuab et õp. V. R. saaks tema tungiva palve järel E. K. Seltsi nimekirjast maha kustutada.

Kuna nüüd Kõrv igatahes oli vastutusele võetud ja seltsist kõrvaldatud, kuigi teistel põhjustel, siis ei pidanud Reiman oma tagasiastumisteadaannet nähtavasti ka enam maksvaks. Politsei valve alla võetuna ei võinud ta küll palju liikuda ega ka E. Kirjam. Seltsi eestseisuse koosolekuist osa võtta. Kuid nii ta ise kui tema mõtteosalised pidasid tema kuuluvust sinna asja huvides ometi tähtsaks. Ja nii pöördubki ta näiteks 14. veebruaril 1892 pikema kirjaga Köleri poole, kirjutades endiselt alla: „V. Reiman, E. K. S. Eestseisuse liige“. Ja selleks ta ka jäi kuni seltsi lõpuni ning juhatas isegi seda lõpetamist.

Nii oli kummalgi võistlevale erakonnale eestseisuses esindaja, kes oli sealt kord omal soovil lahkunud, kuid siiski sinna jäänud, ilma et asja oleks seaduspäraselt lahendatud: venesõbralikul erakonnal Jõgever, uuendusmeelseil Reiman. Vastastikuseis etteheitel ei unustatud seda, kuid muidugi ikka nii, et kõneldi ainult vastaspoole esindaja ebaseaduspärasusest. See küsimus tõuseb päevakorradele isegi veel E. Kirjam. Seltsi likvideerimiskoosoleku puhul.

Avaldades a. 1906 „Eesti Kirjanduses“ rea Köleri kirju E. Kirjam. Seltsi lõpupäevilt jätab Jõgever ometi viimse kirja — 25. juulist 1894 — avaldamata. Selle asemel on vaid märkus: „Valukarjatus vanakese suust Kirjameeste Seltsi vara ärajaotamist teada saades, millega viimased lootused, Seltsi nii või teisiti uuesti elule äratada, surmale suikusivad. Valu sunnib kirjutaja suust kareldaid ütelsi, osalt ka ülekohtusid, selle aja tegelaste kohta välja. Kirja ei saa avaldada.“ Kuid Jõgever ei jätnud seda kirja ainult

avaldamata, vaid on selle nähtavasti ka hävitanud, vähemalt ei leidu seda tema kirjakogus. Ja osalt on see arusaadav: siis oli V. Reiman veel elavate hulgas, vanad vastuolud aga ammu tuhmunud ja Jõgeverile selge, kui pimedalt-ühekülgsest oli kord üksteist vastastikku süüdistatud. Nüüd aga leiame selle kirja teksti ometi veel Köleri mustandite kogus. Ja ajaloolist erapooletust taotelles ei näi enam võimatu olevat selle dokumendi avaldamine. Sest see ei või tõeliselt mingit varju heita Reimani mälestusele, osutab aga küll, et E. Kirjam. Seltsi likvideerimiskoosoleku otsustega ometi nii üksmeelselt nõus ei olnud, nagu pealtnäha paistab. See Köleri kiri on järgmine:

Kõige suurem süü jääb Eesti Kirjameeste Seltsi Eestseisuse liikmete peal kui nad mitte ei katsu oma süüdi kõva protestiga viimse koosoleku üle parandada, mis oleks pidanud koosoleku ajal tehtud olema sest seal on innetu asi ette tulnud: Mees kes kõige tülide algaja pastor Reimann ja kes seltsist välja astus ja sellepärast õigust ei olnud seltsi asjus healt anda, on kui koosoleku juhataja seltsi vara ära pillanud ja kõik raha teise pastori [J. Hurda] kätte annud ja kui se sureb soomlaste [Soomes-Ugri Seltsi] kätte. On kellegil Eesti Kirjameeste Selts südame peal se selletab oma protestiga seda asja Gubernööri herra ees ja palub et tema hoolt kannaks uue põhjuskirja kinnitamise eest mis mina hea meelega kui auupresident toetan ja ka protesti alla kirjutan.

See Köleri ägedus on omast kohast arusaadav, kui meeles peame, et ta siis veeli uue kirjandusseltsi asutamiskaava hellitas, kellele oleks tahtnud ka vana seltsi varanduse parandada. Kuid nagu ei tulnud midagi uue seltsi asutamisest, nii ei ühinenud keegi ka tema protestiga. Ja lõpuks vaibusid nii protestid kui lootused ajastu halli ükskõiksuse alla.

(Lõpp.)

Friedebert Tuglas.

Kirjanduslik ülevaade.

Oskar Luts: **Kuldsete lehtede all.** Mälestusi V. Noor-Eesti Kirjastus 1933. 308 lk. Hind 4 kr. 25. s.

Mälestised on kõik *Wahrheit und Dichtung* — tõde ja luule segamini. Memuaarikirjandus on vaheliik ilu- ja teadusliku kirjanduse vahel, rõhutusega kas luulel või tõel, autori loomust ja kavatsusest sõltuvalt, kas suurema või vähema kunstipärasusega. Tõerõhuline, kuid tugeva kunstilise küllastusega memuaarikirjandus on sagedasti kui mitte otse põhjustanud, siis tugevasti abistanud tähtsaid ümberkorraldusi puhta ilukirjanduse alal — nagu prantslastel La Rochefoucauld, Vauvenargues, Saint-Simon, eriti La Bruyère oma märkmetega ja portreedega. Puhtale ilukirjandusele on omuslik kallakus järk-järgult kaotada reaalsusemeelt, vähehaaval lihkudes tõelusest kaunitsevasse fantaasiavahtu sisus, vormis süvnedes kujundustehnilistesse silendus- ja viimistlusekstsessidesse, millel kõigil ei puudu teatav kutsealaline katslemis- ja teadlemishuvi, vahest ka avastusväärus, kuid puudub side lugeva üldsusega, „eluga“. Sellevastu praegu üsna sooveldatud biograafiline romaan või romaan-biograafia (André Maurois' „Ariel'i“ tüüpi), samuti meil harrastatud mälestised

(Kitzberg, Jürgenstein, Hindrey, Luts, S. Lepp-Vardi jt.) näivad olevat võitmas lugejat tõelähedusega, isikute, olude ja sündmuste kainema väärtustamisega. Tõeläheduse tundmusest tõhustatud, lihtsaim ja keskteelise-
 semgi kunstiline kujuandmine võidab lugejahulga elulisusega, jõustub elamu-
 väreksusest ja pinevusest. Kui seejuures autori personaalne koefitsient, ühiskonnakihiline ja isendlik seadumus satuvad ühtima või ühilduma lugeja häälestuse ja püüdmussuundadega, käsitlustega, mõtte- ja tunde-
 laadiga, tootub lugeja ja raamatu vahekorras see hingehõimlus, mis teeb raamatu lugejale eluliselt väärtuslikuks kõigi poetikalistide ja kirjanduslooliste vähemväärtuste ja puudekohtade kiuste. Oleks vist liiga tõtlev vaista eesti viimasel ajal kogukas mälestiste-kirjanduses teadlikke sihtlusi tõeläheduse ja kaine vormi suunas, kuid teatavat bilansitegemist selles liigis on.

Oskar Lutsu „kuldsete lehtede alt“ päevavalgele korjatud mälestiste kujundusviisis pole esmakordsusi: jätkub juba Vanadest teerada-dest (1930) alanud, tema ilukirjanduslikust praksisest mälestistele kohaldatud erisomaset lutsuline jutustuse vaba ja lihtsapolne, tõkendamatu ja lahe, selge voolavus, heatahtlik-armsuslikkus, mõtlikult loobuv-härdas, veidi nukrutsevas häälestuses, mis lugejas tekitab intiimsusetundmust. Laldusa vestluse hoog, kohati vallandatud jutustusinnu las-minna'ni, hõrgutab keskmist lugejat, kes kirjanduses üldiselt ei otsiskle seevõrt kirjanduskunstilisi esma- ja harukordsusi kui meelelahutuseks vaba avaldust ja tutvavliku kogemusala ilukirjanduslikku püsistamist. Selles sõnahõlpsas, lihtsa-, kuid süvamõttelises selguses peitub palju täheldussuutmust, mitte niivõrt valitud-olla-fahtmist kui õnnelikku valikut ning mitte vähe vaheldust. Lihtne otsiklematus koos heasüdamelise, loobumuslepliku toonistusega vabandab mõnegi Lutsu kinniskujundeist tüüp- või stampvõrdlusist, andestab mõne maneerse fraasi. Pealegi ei saa olla tunnustamata autori avaldussuutluse kõrval tema keeleline täheldusvõime, mis ulatub koguni vene koolikeele peenuste märkamiseni (tguudnõe, njemetskai jne., hulka fraasivara). Meeleline täheldussuutmus, kõnelemata nägemis- ja kuulmis-muljeist, ulatub korra isegi reisijatevaguni omapärase lehani, kuigi tal linnud peavad „laulupidu“ (lk. 283) ja isametsised „kähistavad“, pealegi „vihases heitluses“ (lk. 254) — üksinda männi oksal, mängu ajal. Lutsu koestuselt lihtne lause on kõneline, selge, tabav ja ilmenduslik, olukorra või tegelase suhtes iseloomulik, ühtlasi ka iseloomustav, esinduslik ja piltne. Asjaosaliste iseloomustamine ennemini mõne tüüpse olemus- või ametikortsu reljeefse esiletõstmisega, rohkem lausungi, käitumiskombe või situatsiooni kui üksikasjalise kirjelduse kaudu, võib tunduda kallakusena näidenditehnilisse skeemluse ja tüübistamise individistamise asemel. Ometi, peale väheste erandite, on Lutsu tüüpsesse suletud segatamatult ainuomuslikku, nagu matemaatika õpetaja „Eh, või, guussi lapčatõe“ või luuritseva direktori näoilmes „Ee, küll ma su kätte saan“ ja „Hehee, vaata, nüüd ma ikkagi sain su kätte“. Tuttava kuju tabav intiiimjoonis tihendub lugejas maaliliseks, üksikasjaliselt kujuteldavaks, nagu „üksik poiss helchallis rüüs, mustad juuksed püsti nagu harjased, nagu täis vistrikke“ oma peipsitaguse avalas heasüdamelisuses ja julges üksilduses. Samuti kehaneb lugejas pärsastine insener Kark õpilasest, kelle „pisike-
 sed, kuid teravad silmad põletavad augu igasse dokumenti“. Kirjelduslik iseloomustus on Lutsul kasinasõnaline, kuid küllaldane segamatult ainu-
 pärasuse tallendamiseks: „Pisike, kollase näoga ja värisevate kätega Filippov, samuti Tartu ülikooli professori poeg, täiesti üksinda ja maha-
 jäetuna, nõjatab trepi käsipuule, kannatlikult oodates, kuni temast mõõ-
 dub suurem summa käratsevad koolivendi.“ Kultuuriloolise sisu õnnelik sobitamine ilukirjandusliku kujundusnõudmusega tõe ja luule kokkutoi-

meks võimaldab lugeda Lutsu mälestusi kui Andrese isikuromaani, ühtlasi kui kultuuriloolist dokumenti.

Tutvunud varemais mälestistes Andrese koduga ja koolilooa maal, satume nüüd kirikuküla kingseppmeisteri terasepilgulise ja mõtliku, üsna eneseteadliku, kuid mõistliku ja sobiliku poja tallendustele „Vana-Tartu“ kuldiliselisest reaalkoolist. Eksameid, õpilasi, õpinguid, õpetajaid, ülemusi ja alamusi, revisjone ja revidente, pansionipidajaid, pansionäre ja kostilapsi kuni õpilasarvatsusteni Toomil. Huvitav revüü. Tartu olustik, eriti eestlaste kooliolud pooleleoleva sajandi eel- või algpäevilt on ilukirjanduslikult kujundatud juba Tammsaare talulapsest Indreku kooliloo (Tõde ja õigus II), päris üksikasjaliselt aga esildatud K. A. H. Hindrey *Minu elukroonika II*-ses, jõuka baltlase pilguga vaadatult. Lutsu Andres on „antvärgi“ laps, vaatleb ja käsitleb olukordi eelmistest erinevalt, täheldab mitte ainult teisiti, vaid ka teisi tõsiasi sel „jäärmärkil“. Tegelestest, sündmusist ja juhtumusist paistleb põhimikus läbi aja-koha iseloomu tihedalt ja selgepiirselt — Vana-Tartule (osalt ka Uus-Tartule, sest selles on palju põlisnimlikku!) tüüpsena. Kooli kojamehe Tirmanni ja tema mammi „saftpiroged“ ja „butterrosenbroodid“ on asjaomase olundi suhtes niisama esinduslikud kui rebas-kavala direktori näoilme ja „ruskai, njemetskai“, kui revisjonieelses puhastused ja üleskohendused jne. Koolinoorsugu maal on sulanemas paraku edumassee linnakultuuri, linlasist eestlased aga uputavad oma rahvuspärasuse-natukest võõrrahvalisse saksa või vene jõuku, suurrahvaste eelistatud ja ainuõigustatud haridusse. Üle kõige paigapealseid eriolusid ühtlustada ja lahkpüüdsid suundi kuidagi ühildada püüdev poolteisesajamiljonilise rahvastiku jõu ja autoriteediga hiigelriik kalkunud mehaaniliselt-väliliste mõju- ja mõjustuvahenditega, tärnikeste ja õlakutega, mundrite ja muu astendustega, kokkuhaagitud ranitsarihmade distsipliiniga, kulla ja karraga, alati kõva käe ja valju kariga, harvemini ahvatlustega. Vahepealses on saalimas iga tõugu vaheolendeid, esinemas eriolusid, ristlemas ja pörkumas huvistuundi. Kõige põhjaks kohalik väikemaa ja pisirahvas hajuvil rahvusteadvusega, enesepärase eesmärgita ja rahvusliku distsipliinita, kuid ühiskondlikult juba lõhestunud. „Alamat sorti“ ja „pealetungijal“, ainult õpingute ja kevaditi „eksamite suhtes eesõigustatud seisundis“ oleval Andresel kulub päris diplomaadi paindlikkust ja sobilikkust, et loovida oma eesmärgi sihis ses rahvaste ja ühiskonnakihtide katlas, sattumata Tammsaare talumeheliselt enesekindla Indreku kompromissituusse veendumuste ja elamismaitse kokkupõrkeisse ümbrusega. Andrese tarkus on paindlik: „Eks me vahest ägise ja pugise, aga nii... pool põiki ikkagi sammume elust läbi.“ Läbi lugenud Andrese mälestised, tundub, et see „elu“ polegi nii keerukas, et taibukamale keskkooli õpilasele on see põhi-joonisest läbinähtav, et edaspidine elutarkus on ainult detailtehnika, juhuse ja õnne küsimus. Ei tule ainult unustada, et väike Andres on ainult näinud, aga mõistnud on tema täheldusi vilunud vaatleja Luts.

Osv. Kukkur.

Kuus luuletiskogu.

Anton Suurkask: Luuletiskogud — Armastus; Lumehelbed; Tõulaulud — à 64 lk., hind 2 kr. Luuletiskogud — Säde; Vaiksel jõel; Valguse poole — à 80 lk., hind 2 kr. 50 s. A. Suurkase kirjastus Viljandis 1933.

Autor esitab iga kogu lõpul ülevaatliku tabeli oma senisest luuleproduktsoonist. Selgub, et tänavu saab tal täis 1900 lehekülge värsse; nende trükkimisega on alustatud juba 1899. aastal ja nende seas on niistästi revolutsiooni- kui ka vaimulikke ja lastelaule.

See värsseitehnik võib äratada uudishimu. Tänavuste 6 kogu lehitsemisel siiski selgub, et siin on vähe tegu mõõtu vähegi väljaandva luulega.

tuleb konstateerida täiesti eraviisilist „luuletamise“ maaniat, mis nii tuttav tõi lähema mineviku eesti poolharitluses. Ka A. Suurkase tänavused värsid on ilmuda võinud ainult autori enda kulul. Vaatamata pikale praktilisele pole jõutud nii kaugele, et mõnigi luuletis sobiks kas või provintsi ajalehte. Väljendus kannatab proosaliku lameduse, tavalisuse all, mis ei oleks sel luulel lubanud mõjule pääseda isegi pahimal hilis-ärkamisajal; rahvaluuletaja Brandt'ini ei jõuta. Vormist pole rääkidagi — kohtab küll vahavärssi, ja on jõudumööda õpitud kaasajalt, aga ühtegi luuletist ei suudeta läbi viia korralikes riimes.

A. Suurkase uued luuleraamatud ometi võivad huvitada — inimeslike dokumentidena. Imestust äratav värsistatud ainete mitmekesisus: päris programmiliselt on tehtud luulet nii armastuse kui ka töö ja kaasaja nähtuste, looduse kui ka surematuseküsimuse teemadel, on sõimatud arvustajaid kui ka luuletatud oma lastele. Mitte asjata ei osuta autor oma luule „loogilisele tugevusele“ (sellega on küll vastuolus fakt, et näiteks sõna „suhtuma“ tarvitatakse kogu aeg vales mõttes). Mis aga kõige imelikum: vaatamata autori „mõistuslikule meetodile“ võib näha selget vahet inspiratsiooniliste, kitsais võimaluspiires õnnestunud luuletiste ja programmi pärast sepišetute vahel. Esimestes ei kohta teiste erilist labasust, ja mõni neist (näiteks loodusluulest) võib veenda, et kirjutamisel on tõepoolest midagi üsna tugevasti läbi elatud. Just surematust, surma ja panteistlikku loodusvaimustust käsitlev mõttelisem luule kohati sunnib tunnustama vähemalt autori isikut ja ta head tahtet. Elutarkuse luules esineb A. Suurkask tavalise biedermannina, aga küllalt temperamentlikalt; poliitikas on ta isamaalane, kõigi rõhutute eest seisja ja „anarhist — või kauge tuleviku vari vist!“ Millegi pärast on õnnestunud kaks luuletist kivilõhkujaist, ja päris trükiküpsena kõlab lõppsalm invaliidi kujutisest:

Meel kurb, kuid uhkelt käib kargu naal,
ei ole ta võlgnik, vaid andja, —
ta vereveksel on panditud maal,
mis vaba ja viljakandja...

H. Paukson.

Eesti filoloogia ja ajaloo aastarüüvaade. (Jahresbericht der Estnischen Philologie und Geschichte.) XII. 1929. Õpetatud Eesti Selts. (Gelehrte Estnische Gesellschaft.) Tartu 1933. 278 lk. Hind 3 kr.

Kui 1922. a. ilmus „Eesti filoloogia kriitiline ja bibliograafiline aastarüüvaade“, I anne, milles on registreeritud 1918. a. kirjanduslik toodang eesti keeleteaduse, kirjandusajaloo, rahvaluule, etnograafia, arheoloogia ja ajaloo alalt nii eri raamatuina kui ka ajakirjade ja -lehtede kirjutistena, siis paistis, et kõigiti õnnelikult on alus pandud suurepärasele bibliograafilisele seeriale, mis ei paku üksi täielikku registreerivat ülevaadet eesti filoloogia ja ajaloo alal tehtavast tööst iseseisvusajal, vaid suudab seda tööd ka asjatundlikult hinnata. Järgmisel aastal ilmunud 1919. a. kohta käiv II anne (muudetud pealkirjaga „Eesti filoloogia ja ajaloo aastarüüvaade“) kinnitas ka omalt poolt esimese köite puhul tekkinud muljet, aga juba III ande ilmumine ei jätnud endaga kaasa toomata mõningaid pettumusi. Kõnealune köide ilmus suure hilineemisega alles 1926. a. ning näitas, et töö algatamisel küllalt ettenägelikult ei oldud arvestatud ühel poolt bibliografeeritava materjali pidevat tõusu ja teiselt poolt sellele tõusule vastavat kaastööliste leidmise võimalust. Sellest ettenägelikkuse puudusest siis tuligi, et kolmanda köite puhul kasvas materjal umbes kolmekordseks esimese andega võrreldes, selle materjali kogumine ja korraldamine aga langes peaaegu terves ulatuses ühe ainsa isiku, peatoimetaja prof. W. Andersoni õlgadele. Ses olukorras lahkus prof. Anderson peatoimetaja kohalt, lubades aga siiski veel trükki toimetada IV ande (mis kahjuks on ilmunud praeguseni, kuigi on trükkis).

Materjali täielikkuse poolest ja materjali kriitilise läbitöötamise suhtes (mõnel juhul on üksiku numbri puhul refereerivaid ja kriitilisi märkmeid viis-kuus lehekülge ptiikirjas!) on prof. Andersoni toimetatud köited kaheldamatult bibliograafiliselt ideaalsed, kuid ühe aastaülevaadete-seeria tähtsamaks vooruseks eelmiste kõrval peaks olema ka ilmumise korrapärasus. Ja just viimases suhtes näis toimetuse organisatsioon prof. Andersoni toimetajaks oleku ajal — võib-olla küll mitte temast, vaid Õpetatud Eesti Seltsist olenevalt — omajagu lonkavat, nagu aastäülevaadete-seeria üksikute annete ilmumiskäik. Seepärast tegi Õpetatud Eesti Selts õieti, kui ta ühes uue peatoimetaja kutsumisega ümber organiseeris ka toimetuse. Prof. Andersoni ajal olid ülevaatesse kuuluvate erialade alatoimetajaiks vastavate teaduste õppejõud ülilkoolist, aga nagu juba selgus, veeretas selline korraldus lõpuks peaaegu kogu töö peatoimetajale. Nende asemel astuti nüüd ühendusse filoloogilistest ja ajaloolistest teadustest huvitatud akadeemiliste seltside ja vastavate teaduslikkude asutistega, milliste käsutuses leidub vajalisi tööjõude ja ainelisi ressursse sellisekski ettevõtteks. Näiliselt on toimetuse uus korraldus endisest igatahes elulisem, kindlamad tõendused sellest annab aga muidugi see, kuidas ilmuvad uue toimetuse aastaülevaated.

Esimene uue toimetuse töövõiljana valminud köide (1929. a. kohta käiv XII anne) on nüüd ilmunud, järgmine (1922. ja 1923. a. materjali käsitlev) on trükkis. Sel kombel rööbiti kaugemaid ja lähemaid aastakäike bibliografeerides loodetakse küremini täita tekkinud tühikud. Mis puutub XII andesse, siis selle valmimine kahjuks veel ei anna kindlustust, et töö nüüdsest peale areneks vajalike kiirusega, sest et selle ettevalmistuseks ja trükkimiseks on kulunud ikkagi umbes kolm aastat. Kas sellest ajast midagi maha võib arvata üldise organisatsiooni loomise ja teiste annete ettevalmistuse arvel, seda näitab alles järgmiste köidete ilmumine.

Organisatsiooni puutuvate ümberkorralduste kõrval on astutud samme, mis muudavad ka aastaülevaadete sisulist ilmet. Vähem tähtsa materjali eraldamine ja väljajätmine paelub siin kõigepealt tähelepanu. Et sellega täielikkust taotlevalt objektiivsemalt pinnalt on laskutud subjektiivsemale pinnale, on ilmne. Ja kui seejuures valikut teostavil uusel osakonnatoimetajail enamasti ei ole sellist autoriteedikala kui endisil, siis kaotab väljaanne igatahes teatava osa oma solidsusest. Teose kasutajale nähtamatu kriitika kõrval, selle kriitika kõrval, mis otsustab materjali sissevõtmise teosesse, on muu kriitika aga peaaegu kadunud. Endise tihti liiga põhjaliku arvustuse asemele on astunud registreeritava teose pealkirja tõlge või lühike refereerimine. Ja sellega enamasti piirduktaksegi, kuna tõelist kriitikat esineb üpris harva. Et aastaülevaated sellega palju oma senisest väärtusest kaotavad, see on olnud selge ka toimetusele; kui ta aga sellele vaatamata nii on talitanud, siis ainult koostamis- ja väljaandmisvõimaluste piiratuse survel.

Kui materjali kokkusurumist valiku teel ja kriitiliste märkuste arvel üldiselt tuleb kahetseda, siis vastuoksa võib otse rõõmu tunda, kui ruumi on suudetud kokku hoida bibliograafilis-tehniliste vahenditega. Nii näit. on täiesti otstarbekohane lühemate kirjutiste esitamine kokkusurutult, mitmed koos ühe numbri all. Samuti ei too erilisi kaotusi endaga kaasa ka raamatu lõpus leiduvate registre ümberkorraldus; anonüümide väljajätt ja nende isikute esitamata jätmine, kes üksikutes osakondades alfa-beetilise järjestuse tõttu niikuinii on kergesti leitavad.

Ruumi kokkuhoiu tarvidusega pealesurutud muudatuste kõrval leidub aga ka terve rida teisi, mille möödapäästamatus pole nii silmapaistvalt motiveeritud. Kõigepealt peaks olema otse põhimõtteks sarjana ilmuva bibliograafilise väljaande süsteemis muudatusi mitte lubada, sest et need igal juhul raskendavad teose kasutamist. Nüüd on aga neid esitatud peaaegu iga köitega vähemal või suuremal määral. Ei ole süsteem

suutnud stabiliseeruda isegi käesolevaski kõites veel mitte, nagu selgub trükisoleva V/VI ande äratõmmetest, kus on jällegi uusi muudatusi!

Arheoloogia ja etnograafia lahutamine, kunsti- ja muusika-ajaloo eraldamine iseseisvaks osakonniks, ajaloo alaliikide põhjalik ümberkorraldamine, elulugude jaotamine alade järgi — kõigel sel näib ju olevat omajagu voorusi, on aga küsitav, kas need üles kaaluvad sellest kasutajale tekkinud raskusi.

Veel halvem on, kui midagi muudetakse, ei suudeta aga olla selle läbiviimises järjekindel. Nii näit. märgiti prof. Andersoni toimetatud annetes ajakirjade aastakäike araabia numbritega, nüüd esineb rooma numbritega märkimist, kuid kaugeltki mitte alati. See on küll pisiasi, aga mõjub ometi segavalt, liiatigi kui järjekindlusetusi piasiasjus võib loendada veelgi. Ajalehtede lehekülje märkimise puudumist ajaloo-osakonnas registreerib toimetuse ise eessõnas, aga mitte vähem silmapaistev inkonsekvents pole see, kui „Eesti biograafilise leksikoni“ materjal registreeritakse igas osakonnas isemoodi: kord summaarselt loendades, kord lühemalt või täielikumalt iga eluloo eri numbril alla eraldades. Hoopis tähelepandamatu inkonsekvents pole seegi, kui ühes alaosakonnas kirjutised on järjestatud autoritähestikuliselt, teisel aga ei märka mingit, ei tähestikulist ega muud järjekorda. Sellega ei tarvitseks järjekindlusetuste loend siiski veel mitte piirduda.

Järjekindluse puudumine eriti piasiasjus näib tulenevat asjaolust, et nüüd — vastuoksa endisele olukorrale — on osakonnatoimetajad liiga suure iseseisvusega. Ei ole näit. õige, kui ajaloo-osakonna toimetajal lubatakse takistamata eelistada seniste traditsioonidele hoopis teise bibliograafilise ürituse (Akadeemilise Ajalooseltsi bibliograafia) eeskuju. Samuti pole õige, kui mujal osakondades oma maitset püütakse rakendada, tervikust hoolimata. Seepärast on ainuke kindel tee järjekindlusetustest pääsemiseks see, kui suurendatakse peatoimetaja volitusi ja seega ühtlasi küll ka töökoormat.

Eespool on lühidalt käsitletud kõnealust bibliograafilist ettevõtet välise ja sisulise organisatsiooni seisukohast, on peatunud eriti selles toimunud muudatuste juures ja on juhitud tähelepanu eeskätt selles ilmnevaile puudusile. Kui seejuures vähem on esile tõstetud voorusi, siis mitte sellepärast, et neid pole, vaid sellepärast, et väljaande voorused, selle eriline tähtsus meie filoloogiliste ja ajalooliste teaduste uurimises on esimeste annete arvustiste kaudu nii üldiselt tuttavad, et sellest siinkohal veel kord kõnelda pole küllaldast põhjust.

O. Urgat.

Eugen Maddison: Parlamentarism ja Eesti põhiseadus. Sissejuhatus poliitikasse III. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus Tartus 1933. 103 lk. Hind 1 kr.

Parlamentarismil on, nagu igal riiklikul sisseseadel, kaks külge olemas: sotsiaalne ehk ühiseluline ja juriidiline ehk õiguslik olemine. Ühiselisest küljest on selle valitsemisviisi aluseks poliitiliste erakondade olemasolu ja nende väljendusvabadus; selle tagajärjel osutubki parlamentarism tegelikult erakondade riiklikuks režiimiks, mille keskuseks on parlament. Viimasest sõltuv on puhtriiklik organ — ministrite kabinett, valitsus, kellel peab olema parlamendi usaldus; selles nõudmises avaldub parlamentarismi õiguslik külge. Seal, kus me leiame valitsemisviisis tegelikult mõlemad küljed, on parlamentarism teostatud.

E. Maddisoni teoses on need kaks parlamentarismi külge õigesti arvestatud. See leiab väljendust eriti tema poolt tõstetud nõudmises, et parlamentaarse režiimi heaks funktsioneerimiseks on tarvilik, et erakonnad ise kasvataksid ja arendaksid enestes riiklikku mõtlemist. Kahtlemata on see peatingimuseks, et parlamentarism suudaks püsida ja areneda. Samuti on õiguslik moment autori poolt õigesti fikseeritud, kui ta iseloomustab parlamentarismi ministrite poliitilise vastutuse instituudi näol

(lk. 8). Kahjuks pole autor igal pool neid kahte külge teravasti eraldanud; tema töö oleks selguse poolest võitnud, kui ta selle vahetegemise oma käsitluses algusest lõpuni oleks läbi viinud. Nii räägib autor n. n. tasakaalu-teooriast kui parlamentarismi hea funktsioneerimise tingimusest, ometi on küsitav selle teooria reaalsus. Juba Montesquieu soovitas esinduslikule riigikorrale võimude tasakaalu ja mõned autorid arvavad, et see tasakaal kindlustab ka parlamentarismile „õige“ vormi. Ometi pole ta vabariikides mitte teostatav, sest siin pole organit, kes tasakaalu eest hoolt kannaks; on ju riigipead siin ise partei-inimesed. Tasakaaluteooria on vormiline suhtumine parlamentarismi funktsioneerimises, sest ta tahab panna mehaaniliselt seda valitsemisviisi korrapäraselt teotsema.

Ometi on siin tähtsam, olulisem külg just sotsiaalne, mis määrab parlamentarismi vaimu: ilma viimaseta võib see režiim ainult halvasti avalduda ja osutada isegi teojuetuks, nagu seda Saksamaal reljeefselt tähele võib panna.

Inglismaal on parlamentarismi kindlamaks toeks poliitiliste elementide riigimeelsus, sest siin on erakonnad kõrgesti arenenud, omades riiklikku mõtteviisi. Parlamentarismi puhul pole puhtakujulist võimurežiimi, vaid on olemas ühtimisrežiim, mis korraldab koostööd erakondade vahel; see on võimalik ainult riiklikult mõtlejate erakondade vahel. Et valitsusel peab olema parlamendi usaldus, siis on ka mõlemate võimuorganite vahel samasugune koostöö tarvilik; võimukonflikte ei või nende vahel olla. Kõige kergem on koostöö jalule seada enamuserakonna valitsuse aegu, nagu see luglisse klassilises parlamentarismis teostamist on leidnud. Palju keerulisem on seda kätte saada hulga vähemuserakondade juhul, nagu seda võib tähele panna enamikus Euroopa parlamentaarseis riikides. Ka diktaatorid on selle režiimi puhul võimalikud, kui parlament seda tahab toetada, usaldades võimu üksiku poliitilise tegelase kätte. Seesugune koostöö põhjeneb siin riiklikkude sihtidega praktilisel tegevusplaani, mida valitsus teostab ja parlament heaks kiidab. Parlamendil ja valitsusel peab järjekulult olema veendumus¹⁾, et antud silmapilgul on teatud riiklik tegevus kõige otstarbekohasem riigile ja rahvale. Kaudselt, kui valitakse antud parlamendiamik, peab ka rahva sees samasugune suhtumine olema valitsuse tegevusplaansse. Valitsuse stabiilsus on otseses ühenduses tema tegevusplaani toetamisega parlamendi poolt; niipea kui see toetus kaob, lõpeb ka koostöö valitsuse ja parlamendi vahel. Stabiilsus on siin relatiivne ja režiimi seisukohalt sugugi mitte peamise tähtsusega, sest ümberpöörduvalt — liikuvus ja kiire kohanemine muutunud seisukordadega on just parlamentaarse valitsuse kõva külg. Valitsuste moodustamisel pole mitte ainult määramine tähtis, vaid ka otsimine ja leidmine, sest iga valitsuse koosseis ei väärigi olla püsiv. See n. ü. koostöö-teooria avabki parlamentarismi tõelise tuuma ja on ühes ideeliseks aluseks nõudele, mis autorigi poolt on väljendatud, et erakonnad peavad enestes kasvutama riiklikku mõtlemist. Kui tasakaalustamisteooria automaatselt suudaks parlamentarismile hea funktsioneerimise anda, siis oleks erakondade kasvatus riikliku meelsuse suunas vähema tähtsusega. Ja ometi on see meelsus peaasi selle režiimi puhul: siin peab riiklik arusaamine väga kõrgel seisnema mitte ainult erakondades, vaid kogu rahvas. Käesolev asjaolu selektab ka, et see režiim igal pool hästi funktsioneerida ei saagi, olgugi seal tasakaalu mõttes olemas kõik, mida nõuab teooria. Tuleb nii siis küll ühineda E. Maddisoni väitega, et parlamentarismi „haigus“ peitub meilgi erakondades ja nende rühmades (lk. 62); soovida oleks jäänud aga, et ta seda õiget väidet oleks põhjendanud eespoolnimetatud koostöö-teooria seisukohtadega. Autori sisukad arutused oleksid sellega veel mõjuvamaks osutunud.

¹⁾ Sõna on tarvitatud kõigi reservatsioonidega, mis tegelikult parlamendiliikmeil isiklikult võivad olla.

Autor pakub ülevaate Eesti põhiseaduse muutmise eelnõudest, mille eesmärgiks on valitsusevõimu stabiliseerida ja kõvendada; ta suhtub eelnõudesse kritiseerivalt, väljendades selgeid ja tabavaid mõtteid. Seepärast on ülevaade huvitav, ulatudes kuni käesoleva aasta kevadeni.

Üldiselt paistab raamatust välja põhjalik asjatundmine ja andmete usutavus, mis on küll kooskõlas autori kui riigikogu asjade valitseja ametikohustega. Teos on populaarteaduslik, sellepärast ei või temast otsidagi teaduslikku mitmekülgset ega põhjendust iga väite puhul. Üldiselt baseerub ta kirjanduse alusel. Olgu siin ka mõned eksimised märgitud.

Lk. 12 on keskaegne Inglise curia regis esitatud valitsuse nõukoguna, kuna ta õieti oli vasallide kohtukoda; praeguse lordidekoja kohtufunktsioon on päritud sellelt curialt. Edasi, lk. 18, keskaegse magnum concilium'i ja concilium ordinarium'i võrdlus praeguse parlamendi ja ministritekabinetiga ei sobi hästi, sest on ju hilisemaid, vahepealseid sisse-seadmeid, mis seisavad oma vaimu poolest kaasaegsetele asutistele lähemal kui kauged keskaegsed. Siis väidab autor (lk. 24), et kuningas Louis XVIII ajal funktsioneerinud parlamentaarne režiim kaunis korrapäraselt, kuna tol ajal maksis tõepoolest aga kuninga isiklik režiim. Ka lk. 25 peab Thiers'i sõna olema „le roi règne, mais ne gouverne pas“ (mitte „n'administre pas“), mida võime tõlgendada: „Kuningas asub küll troonil, aga ei valitse mitte“, ja mis väljendab parlamentarismi vaimu. Veel lõpuks ütleb autor (lk. 46), et „Eestimaa kubermangu administratiivse valitsemise ja omavalitsuste ajutise korralduse ning selle elluviimise määramise mõtte järgi olla semstvonõukogu ja valitsuseasutised loodud kestvaks ajaks“. Seda ei või otseselt 1917. a. 30. III ja 22. VI Vene ajutise valitsuse määrustest tuletada, sest need määrused pidid ainult kuni 1. jaan. 1919. a. maksma ja semstvo korraldus oli mõeldud ajutisena. Olgu sellest.

Kokku võttes tuleb E. Maddisoni teost kõigi märgitud puuduste peale vaatamata tõsiseks rikatuseks pidada meie populaarteaduslikule poliitilisele kirjandusele ja väarikaks jätkuks varemini ilmunud teoste samal alal. Kes tahab enesele selge üldise arusaamise muretseda parlamentarismist, võib seda saavutada käesolevast teosest, ilma et tarvitseks vaevaga otsida erikirjandusest.

N. Maim.

Fr. W. Foerster: Oska elada! Raamat poistele ja tüdrukutele. Tõlkinud A. Selge. Noor-Eesti Kirjastus Tartus 1933. 134 lk. Hind 2 kr. 40 s.

Tehnilisilt saavutisilt harukordselt õnnelikuks osutuva kahekümnenda sajandi tsivilisatsiooni näilise täisõitsengu üheks kõige valusamaks kaasnähiseks peetakse inimese sise-maailma laostumist ning kõlbla tahtekasvatuse kängujäämist. Ülikiire elutempo lagastavate keeriste tuulispeas on inimene muutumas mehaaniliseks masinaks-instrumendiks. Enese sisemiseks õilistamiseks ja kindlama isiksuse kasvatamiseks ning üldse enesele mõtlemiseks pole jäänud enam nagu õiget aegagi, sest et kõikjal ümber ringi on palju meelitavamad, ahvatlevamad — võistlus ning võitlus kaasini-mestega, loodusjõudude vallutamise, meeliumastav ja kirev lõbutsemine, igasuguste tehniliste imede demonstratsioonid.

Nähes selle traagilisi ning masendavaid tagajärgi on prof. Fr. Foerster asunud võitluse inimkonna heaolu ja kõlblaid aluseid hävitava hädaohu vastu. See maailmakuulus pedagoog, suur idealist, patsifist ja psühholoog, kelle Müncheni üliõpilased tema nii väga erilaadse elukäsitluse ning vabameelsuse tõttu 1919. a. ülikooli õppetoolilt maha vilistasid, on asjatundlikkuse ja oskusega lahendanud hulga nüüdispäevade tõsisemaid probleeme, tungides ühtlasi inimese kõige sügavamasse hingespinni, avastades, mõõtes ja joonestades kaarte teistelegi selle *terra incognita* mõistmiseks. Ta on intensiivsemalt kui ükski teine nõudnud tänapäeva koolilt

tümberkorraldamist õppeaineis, -viises ning distsipliinis, pidades vajalikuks suuremat vabadust õpilasisikule — isetegevuseks, täiuslikumaks kasvamiseks.

Oma raamatus „Oska elada“ (Lebenskunst) tuleb Fr. Foerster heatahtliku nõuandjana (ta pole kunagi äge ega vali) appi noorile poistele ja tüdrukule, püüdes juhtida nende veel vastuvõtlikke silmi ning mõistust nende endi südameheaduse sisemaade viljelemisele, millest oleks kasu kõigile. Ju raamatu esipeatükk vihjab inimessüdame suurile saladusile: „Ei pea üldse arvama, et südameheadus on maa, kus juba kõik on avastatud, ja jääb ainult õppida, mida teised juba ammu teavad. Ei, südameheadus on suur avastamata maa, millest on üles haritud ainult äärmine rannariba, kuna sisemaa on kõik veel pime ja metsik. Igaüks teist võib seal veel uut avastada — ja ei vaja selleks sõjalaevu ega verevalamist, vaid ainult väikest mõtlikku hinge.“ Kogu teos on tulvil täis elujuhiseid, keerdsõlmede lahendusi, huviäratavaid näiteid, tabavaid pilte, tegelasi ja tegelasekesi, nii et raamatut loed kaanest kaaneni suure andumusega. Mis aga raamatus on kõige üllatavam, on see, et autor kuskil ei püüa noorte vabadust kitsendada karedate dogmade ega moraalireeglitega, vaid kõikjal lastakse hea ning õilis tegu paista sellises veetluses ja valguses, et selle sooritamine mitmekordselt näib uhkema ja suurema jõuproovina, kui seda on väikluste ja rumaluste tegemine. Ning see ongi üks raamatu põhiväärtusi. Siin meelitatakse ja avatellakse lugejat päris tahtmatult headusele, aususele ja sisemisele puhtusele.

Kokkuvõttes: „Noor-Eesti Kirjastus“ on rikastanud meie võrdlemisi kehva enesekasvatuse kirjavara väärtusliku teosega, milline peab leidma koha kõigis raamatukogudes, lugemislaudades jne. ega tohi puududa ka tõsisema kasvataja, rahvalalgustaja, noorsoojuhi või nooruri raamaturiiulilt.

Hugo Viires.

Prof. Oliver Lodge: **Energia ja loodusteadusliku maailmakäsituse alused.** (Elav Teadus nr 10.) Tartu, Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus 1932. 104 lk. Hind 1 kr.

Raamatu autoriks on tuntumaid inglise füüsikuid professor Oliver Lodge, kes kõnealuses raamatus käsitleb energiakujutelm ja -mõiste tekkimist, arenemist ja rakendamist füüsikas. Ta ei pürdu mitte ainult puhtfüüsikaliste faktide ettetoomisega, füüsikaliste nähtuste analüüsimisega ja füüsikaliste rakenduste mainimisega, vaid kasustab iga juhtu, et tuua esile, mil viisil ja kuidas energiakujutelm ja -mõiste on saanud loodusteadusliku maailmakäsituse aluseks. Selle tõttu võiks raamat äratada huvi mitte ainult selles erilises lugejaskonnas, kes harrastab füüsikalisi küsimusi, vaid üldse lugejaskonnas, kes tunneb huvi maailmakäsituse aluste vastu.

Raamat on määratud laiemale lugejaskonnale, püüdes „teha lihtsaks ja arusaadavaks keerukaid nähtusi, käsitledes neid lihtsate näidete abil“, kuid individuaalse lugeja suhtes püstitab prof. Lodge siiski mõningaid nõudmisi. On lugeja algaja, siis ta peab olema valmis „läbi lugema seda raamatukest mitu korda, igatahes enam kui üks kord, sest see vajab siiski teatud pingutust“. Samuti olgu ta valmis „lugemise kestes veel kord läbi lehitsema loetud osi, et alati oleks silmade ees kokkuvõtlik piit kõigest sellest, mis eespool loetud“. Lõpuks tal tuleb „korrata lugemise aegu senini esinenud andmeid, katsudes nendega hingeliselt kokku sulada“.

Energia- ja töömõiste arendamise lähteks on prof. Lodge võtnud lihaste pingutuse subjektiivse aistingu ja sellest tingitud väsimustunde, mis on ju lugejale hästi tuntud, ja sellele subjektiivsele töötamismõistele järgneb objektiivse tööühiku püstitamise energiamuutmistele ja edasi mehaaniliste masinate tegevuse käsitlemine töö-ülekanajatena. Mehaanilistes masinais näiliselt kadunud energiahulkade samastamine tekkinud soojushul-

kadega viib soojuse tunnustamisele energiana ning energia jäävuse seadusele. Soojuse-energia kasustatavuse analüüs viib selle kasustatavuse alalise kahanevise väitmisele ja kasustatavuse indeksi määramine viib omakord entroopiamõistele, millise analüüsist osutub tema statistiline iseloom. Sellele järgnevad energia ilmingute rühmitamine seis- ja liikumisenergiaks, varjatud energiatega esilemanamine ja veel niitmete looduses esinevate energia-ilmingute esitamine. Selgitava analoogiana energia ringkäigule looduses, energia kasustamisele ja väärkasustamisele tarvitab prof. Lodge raha käivet ja selle kasustamist ning väärkasustamist.

Pikemalt käsitletud on hoog ja liikumishulk ühes nendega seotud mehaaniliste põhi- ja tuletatud mõistetega, eriti pöördmoment ning aktsioon ja tagasipõrge ning selle olelu valgusel, millele järgneb matetia vaatlemine elektrilaengute kogumina ja energia-ilminguna. Kaaludes kosmose kulgevat energia teisendumist aineses ja selle tagasiteisendamise pööratavuse võimalust siirdub prof. Lodge oma mõttearendusel kosmose kaugesse minevikku ja siis küsimusele: mis toob endaga kaasa tulevik? Kosmosest maakerale tagasi tulles käsitleb prof. Lodge maapealset energiavaru, aegade kestel kogunenud „päikese annetust“. Viimase peatüki moodustavad nii „vana“ kui „uue“ füüsika põhjapanevad seadused: seadus liikumise muutmatusest tungi puudusel, liikumise muutlikkusest tungi olelemisel ja tegevuse ning vastutegevuse võrdsuse seadus; „actio in distans“i eitamine; valguse avaldatud rõhu tuletamine ja tegevuse ning vastutegevuse seaduse universaalsus.

Raamat on varustatud märkustega tõlkija ja redaktsioonitoimkonna poolt. Allakirjutatule näib, et märkuste valikul pole seletuseandjad toimunud küllalt süstemaatilisel ja allakirjutatule tunduvad need märkused võõrkehadena nii oma kontseptsiooni kui väljendusviisi poolest. Tõlkija poolt on raamatule veel lisandatud 10-leheküljeline peatükk „uuemaid uurimusi energiast ja matetia“, milles tõlkija käsitleb aatomeid elektrilaengute kogumitena, difraktsiooni, aine teisendumist energiasesse, energia teisendumist aineses ja aatomi kunstlikku lõhestamist. See esiletoodud faktiline aines on küll kasulikuks täienduseks prof. Lodge'i poolt mainitud faktidele ja osaliseks rahulduseks huvile, mille võisid tekitada mõned autori vihjed, kuid vaimu poolest, mõtte kontseptsiooni ja mõttekäigu arendamise poolest ei moodusta see lisapala jätku prof. Lodge'i raamatule.

H. Perltitz.

Julian von Pulikowski: Geschichte des Begriffes Volkslied im musikalischen Schrifttum. Heidelberg 1933. 636 lk. suures oktaavis.

Neil päevil on ilmunud Saksa poola noore õpetlase sulest tüse teos, mis ei ärata tähelepanu mitte üksnes sellel maal, kus teos on kirjutatud, ja kirjutaja kaashõimlaste juures, vaid on sedavõrt tähtis ka meile ning kogu Läänemeremaile koos Soome ja Skandinaaviaga, et tema kohta tuleks võtta pisut lähemalt sõna eesti rahvalaule, muusika ja kultuuriloo ringkondade ees.

Oma uurimuse esimeses peatükis (lk. 16—370) pakub von Pulikowski kronoloogilise ülevaate sellest, kuidas 1774. aastast 1932. aastani on iga vähemgi Saksa tegelane muusika või rahvateaduse alal suhtunud rahvalauludesse, s. o. lauludesse, mida laulab rahvamas omakeskel ja millele ei teata osutada ühtegi autorit, või kuidas on saanud aru mõistest „rahvalaul“. On huvitav, et peaaegu kõige vanemast ajast alates veel meie päevinigi on vaieldud ägedasti selle ümber, missugune on rahvalaulude muusikaline, esteetiline või kirjanduslik väärtus, või taas, milline olgu nende rahvuslik resp. rassiline taust. Asjatundjate ning publiku maitse on käinud lainetena, kord rahvalaule ülistades, kord maha tehes. Üldiselt aga kasvab heatahtlik suhtumine üha tugevamaks, mida lähemale jõuab oma ajale. „Rahvalauluga“ pole alati mõeldud teatud poeetilist

osa rahvaluulest, vaid, just vanemal ajal, tingel-tanglit, mida loodi rahva jaoks, rahvushümne, kirikute koguduselaule, kontserdilaule, šlaagereid jne.

Tõelisile rahvalauludele on kaua vaadatud põlgusega ja soovitatud heliloojaile komponeerida rahva, s. o. alamate klasside jaoks kergeid ning sentimentaalseid, hästi levivaid, laulukesi. Väga üldiselt on ka üldse kaheldud selles, kas lastehoidjail, karjastel, metsameestel, sellidel ja muil lihtrahvaliikidel ülepea on võimet sünnitada laulu ning anda sellele levimishurmatust. Alles möödunud sajandil, peamiselt Herderist lähtunud mõjul, hakkab tõeline rahvalaul pisitasa tõusma õigele seisukohale.

Eesti seisukohalt on äärmiselt oluline iga üksikasjalisimigi vool Saksas. Peab taas kurvalt nentima, et ka rahvalaulu mõiste ja harrastuse suhtes oleme orjalikult saksas kinni rippunud. Kui lugeda von Pulikowski teost, siis osutub ilmseks, et „Beiträge'de“ ja „Inland'i“ vaidlused rahvalaulust pole sugugi juhuslikud, vaid et meil on nõrgalt kajastunud neid suuri põhimõttelisi lahkavusi, mille kohta löödi tollal lahinguid Saksas. Sellepärast on siis ekslik üldjoonis korraga, et teatud saksalased oleksid eesti rahvalaulest lugu pidanud või, vastupidi, neid maha laintud selle järgi, kuidas oli nende suhtumine eestlasisse. Aluseks on olnud vaid üldmaailmikult see põhimõte, mida on arvatud lihtrahva loomisvõimetest väljaspool rahvust. Edasi saab kõnesolevast uurimusest tagapõhja J. V. Jannseni eesti rahvamuusikasse suhtumisele ning saksa „ilusate“ viisikeste importimise innule kui ka M. Veske ja C. R. Jakobsoni tegevusele rahvalaulude alal. Ka K. A. Hermann ja lõpuks isegi kõige noorema põlve esindajad on ikkagi jälle toiminud selle järele, misugused tuuled on Saksas tõusnud päevakorrale. Üldse leidub von Pulikowski teoses peaaegu igalt leheküljelt rohkesti rööpjooni ja algmõjusid cesti nähtustele.

Teises peatükis on eeltoodu rühmitatud voolude järgi, nii et elavalt kirjutatud üksikpeatükkides saab jälgida, kuidas mõningad suurnimed (Köch, Rousseau, Pestalozzi, Herder jne.) on mõjustanud rahvalaulu kolita käivaid vaateid või missuguseid jälgi on jätnud iga üksik suurem üldkultuuriline vool (valgustusae, romantism, rahvateadus, noorsoolikumine jne.).

Lõpuks toob autor oma enese vaated rahvalaulu mõistest, harutleb rahvalaulu edasielamise võimalusi ja puudutab veel mõningaid vähemaid asja juurde kuuluvaid küsimusi. Teos lõpeb trükipoognalise isikuloendiga.

Arvesse võttes ka asjaolu, et von Pulikowski teos pole pärit kolmanda riigi maailmavaadete piirkonnist, vaid puht-teaduslik teos vanas stiilis, peab seda soovitama vältimatu käsiraamatuna eestigi rahvaluule ja muusika tegelasile.

Paul Ariste.

Elmar Arro: *Geschichte der estnischen Musik*. Bd. I. Akadeemiline Kooperatiiv Tartus 1933. 206 lk. Hind 4 kr.

Käesoleva raamatuga rikastub meie noor teaduslik kirjandus ja ühtlasi ka kogu maailma muusikateaduslik literatuur esimese eesti muusika ajalugu käsitleva teose võrra. Senini pidime hankima vastavaid teatmeid mitmesuguste perioodiliste väljaannete, entsüklopeediate, leksikonide ja koguteoste veergudel ilmunud üksikuist sellekohaseist artikleist, ilma et oleksime saanud seotud kujul põhjalikumalt ning üksikasjalisemat ülevaadet eesti muusika ajaloolisest arenemisprotsessist. Ja needki andmed olid enamalt jaolt kättesaadavad vaid eesti publikule. E. Arro saksakeelne teos võtab enesele seega kaks suurt ülesannet: ta tahab anda eesti haritlaskonnale esimese põhjalikuma ülevaate ühest eesti kultuuriloo kandvaimast ning tähtsaimast tegurist, ühtlasi aga avada ka välismaa asjaomastele ringkondadele võimaluse tutvuda eesti võrsuva helikunsti arenemiskäiguga. Autor pöördub eeskätt asjatundlikkude ringkondade poole, nõudes oma

lugejailt muusikateoreetilisi eelteadmusi ja vastava terminoloogia tundmist. See on tingitud teose iseloomust, mis tavalise deskriptiivse käsitluse ning estetiseeriva väärtustuse arvel annab ohtralt ruumi süstemaatilistele stiilikriitikalistele analüüsidele vastavate sobivalt valitud noodinäidete varal. Selle kõrval ei puudu küll ka laiemaile hulkadele huvi pakkuvad peatükid, kus valgustatakse muusika-ajaloolist sugimust üldkultuuriloolise arenemisprotsessi vaatepunktist, kuid sellised peatükid on ikkagi alakaalus.

N. n. rahvamuusika on autor oma esitisesst välja jätnud, jagades kunstmuusika arengu üksikuiks stiiliperioodideks, mille vaatlust alatakse läinud sajandi esimestest aastakümnetest. Teose senini-ilmunud esimene köide käsitleb kolme alperioodi: 1. vaimulik koorilaul, 2. ilmlik rahvapärane koorilaul (ühes samaaegset instrumentaalmuusika kujunemist jälgiva lisaga) ja 3. n. n. „Liedertafel'i“ stiil eesti koorilaulus. Seega ollakse jõutud eelmise sajandi lõppaastaisse. Teises köites on oodata kolme järgmise perioodi käsitlust kuni tänapäevani.

Missugusel määral on autoril õnnestunud oma kavatsust läbi viia? Enamuses taotsevad pioneerteosed olla eksponeeritud mitmesuguste eriraskustele, mispärast arvustus tihtilugu peab suhtuma neisse teatud reservatsiooniga. Et selleks pole aga erilist vajadust käesoleva teose juures, näitab juba pealiskaudnegi tutvumine temaga. Autor näib olevat täiesti kodu niihästi ajaloolise kui ka stiilikriitikalise meetodi käsitlemises. Kõik biograafilised ja kroonikalised andmed on võimalust mööda püütud teostada vastavate allikmaterjalide varal, kusjuures osundeid viimastest on lugejaile hõlbustuseks esitatud sageli joone all lühitsitaatide näol. Teoste karakteristika on illustreeritud kõikjal, ka kõige kõrvalisemate autorite puhul, sündsate noodinäidete, mis on varustatud üldiselt üsna hästi õnnestunud saksakeelsete tõlketekstidega (enamasti ilma eestikeelse versioonita), niipalju kui see kuulub retsensendi kui mittesakslase otsustamisvõimesse; sedasama peab ütleva ka rohkearvuliste proosatõlgete kohta: autor püüab saksa keeles jõudu mööda jäljendada näiteks Jannsen'i laia lopsakat „maakeelt“ vastandina K. A. Hermann'i naiivsevõitu magus-vesisele fraseoloogiale, et võimaldada oma mitte-eestlasist lugejaile kujutlust vastavate isikute mentaliteedist. Mis puutub autori enese stiilisse, siis leiame siin asjaliku kuivuse kõrval õige rohkel määral salvavat teravmeelust ja otse jalustrabavaid väljendeid. Selle tõttu on E. Arro raamat vägagi mõnuga loetav.

Ainet ennast on käsiteldud hoolika põhjalikkusega. Seejuures ei ole märgata laialivalgumist igasuguste, kuigi tihti väga paeluvate kõrvalnähtude jälgimisele, vaid on püütud profiilida võimalikult markantselt üksikud mõõduandvad ning suundarajavad tegelased, kelle ümber on rühmitatud siis teised kui nende jäljendajad-epigoonid. Mõnigi unarussejäänud ja senini vähem tähelelepanud sündmus või asjaolu on tõstetud rohkem esile või seatud eredamasse valgustusse, nagu esimene eesti laulupidu a. 1863 Ansekülas, kuus aastat enne esimest eesti üldlaulupidu Tartus, või jälle Kunileid'i poolt Koidula lauludele „Sind surmani“ ja „Mu isamaa on minu arm“ loodud viiside plagiaatsus jne. Üldse on autor plagiaatide paljastuses otse rõõmustavalt halastamatu. Selles asjas võiks ta tõesti võtta enesele motoks fraasi Mozart'i „Zauberflöte'st“, millega ta lõpetab oma teose esimese köite: „Die Wahrheit, die Wahrheit, wär' sie auch Verbrechen!“ Seda „roimalist“ tõtt saab kibedasti tunda nii Kunileid kui ka K. A. Hermann. Eriti näib küll Hermann kōditavat E. Arro satiirilist närvi, nagu viimane seda isegi tunnistas (lk. 182): *difficile est satiram non scribere!* „Seichte Elaborate“, „Kitsch- und Schundproduktion“ — nii iseloomustab ta Hermann'i muusikatoodangut (lk. 181). Et ta sealjuures vahest

ainult sõnadevalikus, mitte aga otsuses eneses liiale pole läinud, seda peavad asjatundjad igatahes mõnma.

Kuid nüisama vähe armu annab autor ka saksa n. n. „Liedertafelleile“, mille vesivõsude magedus ja labasus oli ju Hermann'i samavaimuliste „elaboraatide“ eeskujuks. Korduvalt toonitab ta toda lagastavat mõju, mida sedalaadi alaväärtuslik muusikakirjanduslik import on avaldanud meie muusikaelu arenemises, ilma et muutuda sealjuures ülekohuseks saksa muusikakultuuri kui niisuguse vastu (lk. 163¹, vrd. ka lk. 97¹ ja 114¹). Selles asjas on autor hästi suutnud säilitada toda asjaliku ja erapooletult objektiivse ajaloo-uurija vaatepunkti, mille ta eessõnas (lk. 13) seab endale eesmärgiks.

Muidugi leidub ka E. Arro teoses mõningaid tähelepanematusi ja vaieldavaid punkte, nagu seda mõonab autor isegi oma eessõnas, kuid neil pole teose üldises hindamises kuigi suurt kaalu. Ühe sellise lünga võisime konstateerida hiljuti, lugedes „Postimehes“ 14. okt. s. a. T. Jakobson'i kirjutist „Eesti heliloomingut ekslikult „noorendatud“, kus juhatakse tähelepanu Riia muusikadirektorile A. L. H. Ohmann'ile, kes esimesena loonud viise eestikeelsele tekstile, avaldades kolm niisugust laulu Rosenplänter'i „Beiträge“ 20. vihus a. 1832, seega 20 aastat enne E. Hörschelmann'i „Waimolikkude laulowiside“ ilmumist, keda peetakse teatavasti esimeseks eestikeelseks heliloojaks. Igatahes pälvib mainimist, et Ohmann'i nimi Arro raamatus üldse ei näi esinevat, mis ju teataval määral küll vabandatav üldise unarusega, millesse on sattunud tolle esimese eestikeelse helilooja laulud, sest ka teistel eesti muusika ajaloo uurijail (K. A. Hermann'il ja A. Kasemets'al) ei näi olevat mingeid andmeid Ohmann'i kui eesti muusika looja, tegevuse kohta.

Et J. V. Jannsen õhutas eestlaste seas laulutegevust ja organiseeris üldisi laulupidusid, lähtudes sealjuures rohkem utilitaristlikust vaatepunktist kui puhtast armastusest muusika vastu, tohiks olla igapähele selge. Et aga sellest samast korpulentsusele kalduvast vanahärrast teissugustes oludes oleks võinud eestlastele saada midagi „Turnvater Jahn'i“ taolist, nagu arvab E. Arro päris tõsiselt (lk. 93), säärast insinuatsiooni järele kujutlema minu fantaasia küll ei küüni.

Eelmärkustes (lk. 16) annab autor mitte-eestlastele eestikeelsete tiitlite ja sõnade häälendamise kohta näpunäiteid, mis käivad muidugi ainult praeguse ortograafia kohta. Et aga just esimeses kõites suur osa tiitleid esineb vanas kirjaviisis, siis pole mitte-eestlastele neist reegleist suurt abi ühtigi, pigemini saavad need väärlugemise põhjustajaks, kuna ilma iga-suguse eelinformatsioonita sakslased näiteks loeksid vanas ortograafias kirjutatud eestikeelset teksti palju korrektsemalt, sest selles toimub vokaalide pikkuse tähistamine enam-vähem samul põhimõtteil kui saksagi keeles.

Pole olnud ka just erilisel õnnelik mõte jätta eessõnas esitatud kaunis arvukate eesti muusika ajaloo uurijate nimed raamatu lõppu paigutatud registris *in corpore* nimistamata. — Kuid ei maksa laskuda pisiasjusse, sest need ei muuda teose väärtust. Ka jäägu kokkuvõtva hinnangu langetamine mõne asjatundja ülesandeks.

Trükitehniliselt on raamat kõigiti korrektne. Suur hulk hästiõnnes-tunud pilte kriitpaberil aitavad tema nägusust veel märksa tõsta.

Ervin Roos.

AJALEHED kõigile.

„VABA MAA“ on leht neile, kes tahavad iga päev kaasa sammuda poliitilise ja majandusliku võitlusega ning jälgida kodumaa ja kogu maailma sündmusi. Tuhat oma kirjasaatjat. Juhtkirjad asjatundjatelt; Gori pilkepildid, põnevad romaanid. Maksuta kaasandeks nädalaleht „Esmaspäev“ ja kuue kuu tellijaile ajakiri „Perekonnaleht“. Tellimishind: veerand aastaks 3 kr. 70 s., üheks kuuks 1 kr. 50 s.

„HOMMIKULEHT“ ilmudes iga äripäeva hommikul, toob ainult seda, mis uus, värske ja põnev. Mis sünnib pärast lõunat, õhtul ja öösi, sellest pajatab „Hommikuleht“ juba järgmisel hommikul. Postiga 1 kroon kuus.

„MAA HÄÄL“ on iseseisev maarahva ajaleht, mis ilmub kolm korda nädalas. Kodumaa poliitilise elu valgustamine kõrvaliste mõjustusteta. „Maa Hääl“ toob juhatusi asjatundjatelt igapäevaseks tööks. Odavam kui teised maa-lehed. Tellimishind 50 senti kuus, 3 kuu tellijaile „Perekonnaleht“ poole hinnaga.

„RAHVALEHT“ kolm korda nädalas. „Rahvaleht“ toob ainult seda, mis uudne ja erakordne. „Rahvalehe“ suure edu saladus peitub tema haaravas sisus. Tellijatel lehes kuulutamise maksuta. Postiga kolmeks kuuks 2 kr., üheks kuuks 75 senti.

„ESMASPÄEV“ on eeskujulik nädalaleht Eestis, tuues rahvalik-teaduslikku lugemist arusaadaval kujul. Igas numbris nädala ülevaade, hulk pilte ja maale. Köitvad jutud. Tellimishind: kuueks kuuks 1 kr. 50 senti, kolmeks kuuks 75 senti.

„PEREKONNALEHT“ värvitrukis pildiajakiri üks kord nädalas, vähemalt 24 lehekülge. Põnevad romaanid, haaravad jutud illustreeritult, mõnus nali, ajaviite nurk. Hinnaodavuselt igapäevale kättesaadav. Üksiknumber ainult 10 senti, postiga kolmeks kuuks 1 kr. 30 s., kuueks kuuks 2 kr. 50 senti.

„AJUDE GÜMNASTIKA“ on ajakiri neile, kes oma vaba aega veedavad peamurdmisega. Eriti valitud mõistatused ja ülesanded nii noorele kui vanale. Lahendajaile rohkesti auhindu. Üksiknumber 15 s., tellides ühe kuu peale 50 senti.

Tellida saab meie lehti igast postiasutisest.

Üksiknumbrit e müük üle riigi.

Meie lehtede kaudu pääseb kuulutus igasse perekonda.

Address: Pikk tän. 54—58, Tallinna.

O-Ü „VABA MAA“.

'TEATAJAT'

loeb igaüks, kel aega
või raha vähe,

sest „Teataja“ on odavam ajaleht Eestis!

Ilmudes 3 korda nädalas pakub „Teataja“ oma lugejaile väikese raha eest kokkuvõtlikult kõike seda, mis iga-päev ilmuvad päevalehedki.

„Teataja“ hinnata jutulisas, mis iga numbriga kaasa antakse, ilmuvad kõige põnevamad ja huvitavamad romaanid. Neid jutulisasid võib raamatuks kõita ja sel teel, lugedes „Teatajat“, enesele päris ilma hinnata raamatukogu soetada. „Teataja“ lisadest kokkukõidetud raamatute hind on eraldi ostes kallim kui „Teataja“ aastatellimise hind.

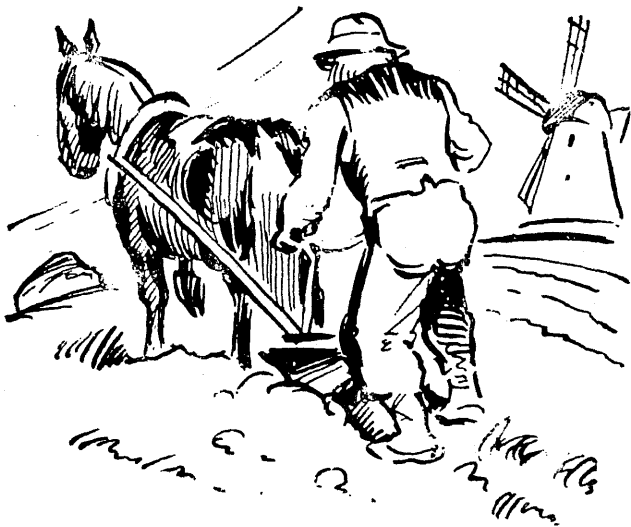
„TEATAJA“ on kõige loetavam leht maal, mis näitab, et ta rahva huvidest kõige enam tabada on osanud.

„Teataja“ tellimine ei käi kellelgi üle jõu, sest ta maksab ainult 50 senti kuus,

3 kuu peale	Kr.	1.50
6 „ „ „	„	2.85
12 „ „ „	„	5.50

„TEATAJA“ tellimisi võetakse vastu igas postkontoris ja „Teataja“ talituses

TALLINNAS, PIKK UUL. 40.

Miks loeme just „KAJA“?

Sellele küsimusele pole raske anda vastust.

Kõigepealt on „Kaja“ põllumeeste oma leht. Ta nõuab seda, mida nõuab iga tõsine põllumees. Ta on vankumata oma seisukohades ega lase end mõjustada surveabinõudest. Ta ütleb tõtt nende kohta, kes julgevad kasustada võimu oma kildkonna huvide rahuldamiseks. Tal on parim ja järjekindlam informatsioon ning värske sisu. Ta annab täpsaima ülevaate turgudest ja hindade käigust. Ta on odavam päevaleht.

Põllumees „Kajata“ kobab lihti pimeduses seal, kus kõige enam tarvis usaldusväärset teenäitajat.

Tellige „KAJA“ veel täna!
Tellimisi võetakse vastu igas postkontoris.

„Õpilasleht“

Ilmub kord nädalas.

Tegev ja vastutav toimetaja: **HELMİ JANSEN.**

Väljaandja Koolikirjastus-ühisus „Töökool“ Tallinnas.

Toimetus ja talitus: Tallinnas, Väike Roosikrantsi 3.

K. K./ü. „TÖÖKOOL“, telef. 462-56.

Tartu abitalitus: Ülikooli 21, telef. 80.

Abitalit. juhataja: **VERNER KASK**, telef. 6-20.

Posti aadr.: V. Kask, Tartu, Elva 15.

Posti jooksev arve nr. 2188.

„Õpilaslehe“ tellimishinnad:

1 kuu — 20 snt.		6 kuud Kr. 1 —
2 kuud — 40 „		aastakäik „ 1.50
3 „ — 50 „		

„Õpilasleht“ ilmub ainult koolihooajal.

Tellimisi võtavad vastu kõik postiasutised
ja tellimiste vastuvõtjad kogu riigis.

Ka Teie tellige oma lastele
„ÕPILASLEHT“.

Parimaks jõuluningiks

on Eesti Kirjanduse Seltsi
perioodilised väljaanded.

1934. aasta tellimised erakordsete preemiatega!

Elav Teadus Populaarteaduslik seeria, III aastakäik. Käsitleb tänapäeva tähtsamaid küsimusi igale huvitaval ja arusaadaval kujul. Autoriteks peamiselt eesti omad teadlased. Aastas 12 üle sajaleheküljelist raamatut, rohkete piltidega. Hind üksikmüügil a 1 kroon, ettelides *9 krooni aastakäik*.

Suurmeeste elulood Biograafiline seeria, II aastak. Tutvustab inimesoo väärtuslikumate ja jõulisemate esindajate elu võitlusi ja suursaavutisi elaval ja kõiki kaasahaaraval kujul. Aastas 6 umb. 150-leheküljelist raamatut, piltidega. Hind üksikmüügil a 1 kr. 50 s., ette tellides *7 kr. 50 s. aastakäik*.

Eesti Kirjandus Kirjanduslik kuukiri, XXVIII aastakäik. Artiklid kirjanduse, keele, ajaloo, rahvaluule jne. aladelt, uute raamatute arvustised, kaasandena täielik ilmuvate „Eesti raamatute üldnimestik“. Aastas 12 numbrit a 50—60 lk., piltidega. Üksiknumber 50 s., *aastakäik 5 krooni*.

Preemiaid saavad tellijad

kuni 5. detsembrini — kahekordses tellimissummas
ja kuni 24. detsembrini — ühekordses tellimissummas.

Kõigi kolme väljaande korraga tellijaile
väärtuslik eripremia!

Preemiateks antavate raamatute nimestik on avaldatud „Postimehes“, „Päevalehes“ ja „Vabas Sõnas“ 12. novembril, „Õpetajate Lehes“ 24. novembril, „Vabas Maas“ 19. novembril ja „Päevalehes“ 20. novembril. Nimestikke saab ka Eesti Kirjanduse Seltsilt.

Preemiateks valitud raamatute nimestik tuleb saata Eesti Kirjanduse Seltsile ja tellitavate aastakäikude hind ühes 75 sendiga iga aastakäigu preemiaraamatute väljaandmise ja saatetekuludeks sisse maksta Eesti Kirjanduse Seltsi posti jooksvale arvele nr. 20-36.

Eesti Kirjanduse Selts Tartus

Suurturg 12, telefon 6-01.